The Greek Review of Social Research

Vol 33 (1978)

33-34

Σημερινά δεδομένα και προοπτικές της συμμετοχής των εργαζομένων στη διαχείριση των βιομηχανικών επιχειρήσεων στις αναπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης

Γιώργου Τ. Πούση

doi: [10.12681/grsr.319](https://doi.org/10.12681/grsr.319)

Copyright © 1978, Γιώργου Τ. Πούση

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Πούση Γ. Τ. (1978). Σημερινά δεδομένα και προοπτικές της συμμετοχής των εργαζομένων στη διαχείριση των βιομηχανικών επιχειρήσεων στις αναπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. *The Greek Review of Social Research*, 33, 349–370. <https://doi.org/10.12681/grsr.319>

σημερινά δεδομένα καί προοπτικές τῆς συμμετο- χῆς τῶν ἐργαζομένων στή διαχείριση τῶν βιομηχα- νικῶν ἐπιχειρήσεων στίς ἀναπτυγμένες χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης

τοῦ

Γιώργου Τ. Ρούση

Διδάκτορα Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν
Πανεπιστημίου Βρυξελλῶν

α. οἱ βάσεις τοῦ προβλήματος

Ἡ ἐπιστημονική ἐξέταση τῆς συμμετοχῆς τῶν ἐργαζομένων στή διαχείριση τῆς ἐπιχειρήσεως προϋποθέτει 1) τήν τοποθέτηση τοῦ προβλήματος στά πλαίσια τῆς γενικότερης θέσεως τόσο τῶν ἐπιχειρήσεων ὅσο καί τῆς διαχείρισης στό κοινωνικοπολιτικό σύστημα τῶν χωρῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἰδιαίτερα στή σημερινή φάση τῆς ἀνάπτυξής του, καί 2) τήν ἀνάλυση τῆς ἐξελεγκτικῆς πορείας τῆς ἴδιας τῆς διαχείρισης, ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκε ἀπό τήν διαλεκτική ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν πνευματική καί τή χειρωνακτική ἐργασία.

1) Ἰδιομορφίες τῆς καπιταλιστικῆς διαχείρισης

Χωρίς ν' ἀναλύσουμε ἐδῶ τήν ἔννοια τῆς διαχείρισης καί τίς δραστηριότητες, πού ἀπορρέουν ἀπό αὐτή, θά τήν ἐξετάσουμε σάν οἰκονομική ἀναγκαιότητα, ἀνεξάρτητα ἀπό τό σύστημα παραγωγῆς, καί σάν καπιταλιστική ἀναγκαιότητα. Ἡ διαχείριση ἐμφανίζεται σάν δραστηριότητα διευθύνσεως καί παρακολούθησης-ἐπιβλεψῆς ἀπό τή στιγμή πού ἡ διαδικασία τῆς παραγωγῆς παίρνει τή μορφή σύνθετης κοινωνικῆς διαδικασίας, ἀπό τή στιγμή δηλαδή πού ἡ παραγωγή παύει νά πραγματοποιεῖται μέ τή μεμονωμένη ἐργασία ἀνεξάρτητων παραγωγῶν. Ἡ διαχείριση, ἀπό ἓνα σημεῖο καί πέρα τῆς κοινωνικοποίησης τῆς παραγωγῆς, ἀποτελεῖ οἰκονομική ἀναγκαιότητα πού προκύπτει ἀπό τή συνδυασμένη ἐργασία, ὅπου ἀπαιτεῖται ἡ συνεργασία πολλῶν συγχρόνως ἐργαζομένων.

Ἀπό ἱστορική ἄποψη, ἡ συνεργασία αὐτή ἐμφανίζεται μέ καπιταλιστική μορφή, ὑπό τήν ἔννοια ὅτι ἓνας ἐργοδότης ἔχει στή διάθεσή του πολλούς ἐργάτες. Ἐτσι, αὐτόματα, τό ἐργο τῆς «διευθύνσεως καί ἐπιβλεψῆς» πέφτει σ' αὐτόν τόν ἐργοδότη. Τό γεγονός αὐτό ἔχει ἐδῶ μεγάλη σημασία, γιατί δείχνει ὅτι ὁ κεφαλαιούχος γίνεται διευθυντής, ἐπειδὴ οἱ οἰκονομικοὶ νόμοι ἐπιβάλλουν τήν ὑπαρξὴ ἑνός διευθυντῆ καθὼς ἐπίσης καί ἐπειδὴ, λόγῳ τῆς ἴδιας τῆς θέσεως του ὡς κεφαλαιούχου, ἀποκτᾷ αὐτὴ τήν ἐξουσία, χωρὶς βέβαια αὐτό νά ἀποδεικνύει καθόλου ὅτι ὑπάρχει ὁμοιότητα μεταξύ κεφαλαιούχου καί διαχειριστῆ. Ἡ κατοπινὴ ἐξέλιξη τοῦ ἴδιου τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος καί τὰ δεδομένα τῶν ἀνωτέρων μορφῶν παραγωγῆς ἀποδεικνύουν ἀκριβῶς ὅτι ἐπιβάλλεται ὁ διαχωρισμός εὐθυνῶν καί ὅτι ἡ συν-ἔχιση τῆς ἄσκησης τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐργοδότη

— Τό ἄρθρο αὐτό ἀποτελεῖ μικρὸ τμήμα διδακτορικῆς διατριβῆς (στά γαλλικά) πού ὑποστηρίχθηκε δημόσια στό Ἐλεύθερο Πανεπιστήμιο τῶν Βρυξελλῶν Université Libre de Bruxelles τὸ Γενάρη τοῦ 1978 καί ἐγκρίθηκε ὁμόφωνα μέ τιμητικὴ διάκριση. Στόν συγγραφέα ἀπονεμήθηκε ὁ τίτλος τοῦ διδάκτορα τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

Τό κείμενο μεταφράστηκε καί προσαρμόστηκε εἰδικά γιὰ δημοσίευση στήν Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν.

καὶ τοῦ διαχειριστῆ ἀπὸ ἑνα πρόσωπο, ἀποτελεῖ ἀνασταλτικὸ παράγοντα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν προσαρμογὴ στὶς νέες συνθήκες τῆς διαχείρισης, ἀκόμα καὶ στὰ πλαίσια τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος παραγωγῆς.

Ὅμως ἡ συνένωση τῶν λειτουργιῶν αὐτῶν γίνεται καθοριστικὴ ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ διαχείριση δὲν περιορίζεται μόνο στὴν οἰκονομικὴ τῆς ἀποστολῆς ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ σέ μιὰ δεύτερη, πού ἀποτελεῖ τὸ ταξικὸ τῆς περιεχόμενου καὶ πού προκύπτει ὄχι ἀπὸ τὴν κοινωνικοποίηση τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς παραγωγούς καὶ τοὺς κατόχους τῶν μέσων παραγωγῆς. Ἐδῶ παρατηρεῖται ἡ βασικὴ ἰδιομορφία τῆς καπιταλιστικῆς διαχείρισης, πού, ἂν καὶ δὲν γεννιήθηκε μὲ τὸν καπιταλισμό—ὑπῆρχε λ.χ. καὶ στὸ δουλοκτητικὸ σύστημα—, ἀποτελεῖ ζωτικὴ ἀνάγκη γι' αὐτόν, ἐνῶ συνάμα συνδέει τὴν διαχείριση μὲ τὸν κεφαλαιοκράτη ὅσο ὑπάρχει τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα παραγωγῆς.

Ὁ Κ. Μάρξ συγκρίνει αὐτὴ τὴ διαχείριση μὲ τὴν ἀρμοδιότητα τῶν δεσποτικῶν κυβερνήσεων πού ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὶς σύμφυτες σέ κάθε κοινωνικὸ σύνολο τρέχουσες ὑποθέσεις κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἔχουν εἰδικές λειτουργίες πού δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς κυβερνῶντες καὶ τοὺς κυβερνῶμενους.

Ἀπὸ τὴν κύρια αὐτὴ ἰδιομορφία τῆς καπιταλιστικῆς διαχείρισης πηγάζει καὶ ὁ καθορισμός τῆς παραγωγικῆς ἢ μὴ παραγωγικῆς δραστηριότητος τοῦ κεφαλαιοῦχου, ἢ τῶν στελεχῶν πού δροῦν γιὰ λογαριασμό του, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ διαχείριση. Ἐτσι, ἐφόσον γίνῃ δεκτὸ ὅτι ἡ δραστηριότητα πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἀποστολὴ τῆς διαχείρισης εἶναι δυνατό νὰ ἀμειψθεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους παραγωγικοὺς ἐργαζόμενους σὰν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία τῆς ἐπιχείρησιν, ἡ ταξικὴ ἀποστολὴ τῆς διαχείρισης, πού σέ τελευταία ἀνάλυση δὲν ἐξυπηρετεῖ παρά τὸν κεφαλαιοῦχο, δὲν δικαιολογεῖ σέ καμιά περίπτωση τὴν ἀμοιβή της.

Προκύπτει τὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι δυνατό, στὰ πλαίσια πάντοτε τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος παραγωγῆς, νὰ διαχωριστοῦν οἱ δύο πλευρές τῆς διαχείρισης γιὰ νὰ γίνῃ ἔτσι κατορθωτὴ ἡ οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων σ' αὐτὴν. Ἡ ἀπάντηση δὲν μπορεῖ παρά νὰ εἶναι ἀρνητικὴ, ἐφόσον ὁ κεφαλαιοκράτης ἀσκεῖ τὴν παραγωγικὴ διαχείριση τότε μόνο καὶ στὸ βαθμὸ πού ἡ μὴ παραγωγικὴ διαχείριση—ἡ διαδικασία τῆς ἐκμετάλλευσης—τοῦ ἀποδίδει κάποιο κέρδος. Ἐτσι, οἱ δύο πλευρές τῆς διαχείρισης ὄχι μόνο ἀλληλοεξαρτῶνται, ἀλλὰ καὶ συγχωνεύονται στὴ γενικὴ δραστηριότητα τῆς διαχείρισης.

Ὁ διαχωρισμός αὐτός δὲν εἶναι πραγματοποιήσιμος παρά μόνο ὅταν θὰ καταργηθεῖ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τοὺς ἐργαζόμενους. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ μὴ

παραγωγικὴ διαχείριση δὲν θὰ ἔχει πιά νόημα, ἀφοῦ θὰ ἔχουν ἀλλάξει οἱ ἀναπαραγόμενες σχέσεις παραγωγῆς.

Θὰ πρέπει τώρα νὰ ἐξετάσουμε ἂν ἡ διάσπαση αὐτὴ ἔχει γίνῃ μὲ τὴν ἐπαγγελματοποίηση τῆς διαχείρισης καὶ τὴν παρουσία τῶν γενικῶν διαχειριστῶν (managers).

Τὸ φαινόμενο αὐτό, πού σήμερα ἐπανεμφανίζεται καὶ ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη βαρύτητα στὴν ἄστικὴ οἰκονομικὴ σκῆψη μὲ πρωτοπόρο τὸν Galbraith καὶ τὶς «θεωρίες» περὶ τεχνοδομῆς, ἀναλύθηκε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος γιὰ τὶς συνθήκες τῆς ἐποχῆς του εἶχε συλλάβει στὴν οὐσία τοῦ τοῦ φαινόμενου τοῦ διαχωρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς διαχείρισης γιὰ λογαριασμό του. Ἐργαπε λοιπὸν σχετικὰ ὁ Ἀριστοτέλης στὰ *Πολιτικά* του¹: «Ὁ γὰρ δεσπότης οὐκ ἐν τῷ κτᾶσθαι τοὺς δούλους, ἀλλ' ἐν τῷ χρησθῆναι δούλους. Ἔστι δ' αὕτη ἡ ἐπιστήμη οὐδὲν μέγα ἔχουσα οὐδὲ σεμνόν· ἂ γὰρ τὸν δούλον ἐπίστασθαι δεῖ ποιεῖ, ἐκεῖνον δεῖ ταῦτα ἐπίστασθαι ἐπιτάττειν. Διὸ ὅσοις ἐξουσία μὴ αὐτοὺς κακοπαθεῖν, ἐπιτροπος λαμβάνει ταύτην τὴν τιμὴν, αὐτοὶ δὲ πολυτεύονται ἢ φιλοσοφοῦσιν.» Ὁ «ἐπιτροπος» (ὁ ἐπιστάτης) ἀποτελεῖ τὴν πρωτογενῆ μορφή τοῦ ἐνδιάμεσου ἀνάμεσα στὸ δεσπότη—ἀργότερα κεφαλαιοκράτη—καὶ τὴ διαχείριση τῆς ἐπιχείρησιν.

Αὐτός ὁ διαχωρισμός πού ἐντείνεται στὸν καπιταλισμό, ἰδιαίτερα μὲ τὴ δημιουργία τῶν μετοχικῶν ἐταιριῶν, τυπικὸ παράδειγμα διαχωρισμοῦ τοῦ ἰδιοκτῆτῆ τοῦ κεφαλαίου ἀπὸ τὴ διοικητικὴ ἐργασία, ἀναπτύσσεται παράλληλα μὲ τὴ συγκέντρωση, καὶ τὴ συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ νέου τύπου τῆς διαχείρισης. Γίνεται ἡ καθοριστικὴ μορφή διαχείρισης στὴ φάση τοῦ κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ (ΚΜΚ). Μιὰ σειρά ἀπὸ δευτερογενεῖς παράγοντες ἔρχονται μὲ τὴ σειρά τους νὰ «ἐπιτείνουν» τὸ φαινόμενο.

Ἡ σύνθεση τῆς τεχνικῆς τῆς παραγωγῆς, οἱ νέες ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης βιομηχανίας, ὁ αὐξημένος ρόλος τῆς ἐπιστήμης πού τείνει νὰ συνδεθεῖ ὅλο καὶ πλεονέως μὲ τὴν παραγωγή, ἡ αὐξησὶς τοῦ μεγέθους τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἡ δημιουργία νέων διοικητικῶν θέσεων, ἡ εἰσόδος τοῦ μακροπρόθεσμου προγραμματισμοῦ πού γίνεται ἀπαραίτητος στὶς νέες συνθήκες, ἀποτελοῦν στοιχεῖα πού δίνουν στὴ διαχείριση μιὰ θέση-κλειδί γιὰ τὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς.

Συνάμα, διάφορες ποσοτικές ἀλλαγές, ὅπως ἡ αὐξησὶς τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ, ὀδηγοῦν σέ ποιοτικὲς μεταβολές μὲ τὴν ἐννοία ὅτι οἱ μεγάλες ἐπιχειρήσεις εἶναι σέ θέση ν' ἀναλάβουν διοικητικὲς δραστηριότητες, πού θὰ ἦσαν ἀδύνατες γιὰ μικρότερες ἐπιχειρήσεις.

1. Ἀριστοτέλους, *Πολιτικά*, Βιβλίον Ι, 1255 γ. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Κ. Μάρξ στὸν 3ο τόμο τοῦ *Κεφαλαίου*, κεφ. 23, σελ. 420, (Dietz Verlag, 1949).

Στό επίπεδο του ίδιου του διοικητικού μηχανισμού αυξάνεται ο καταμεταχισμός των διαφορών διοικητικών δραστηριοτήτων, που τονίζεται ακόμα περισσότερο με την εμφάνιση των μηχανών γραφείου και της τεχνικής των πληροφοριών (informatique) με αποτέλεσμα την αύξηση των ειδικών σε θέματα διαχείρισης.

Ο Μάρξ εκφράζει αυτή την αλλαγή πολύ παραστατικά²: «Η ίδια ή καπιταλιστική παραγωγή έφτασε στο σημείο όπου η εργασία της γενικής διευθύνσεως, έντελως χωρισμένη από την ιδιοκτησία του κεφαλαίου, περιφέρεται στους δρόμους. Έχει γίνει επομένως ανώφελο να άσκειται αυτή η εργασία της γενικής διευθύνσεως από τον ίδιο τον κεφαλαιούχο. Ένας διευθυντής όρχηστρας δεν έχει καθόλου ανάγκη να είναι ιδιοκτήτης των μουσικών οργάνων της όρχηστρας.»

Έτσι, η μετάβαση της διαχείρισης από τό άτομο στην ομάδα, από τον ιδιοκτήτη στους ειδικούς, ενώ αποδεικνύει τον παρασιτικό χαρακτήρα του κεφαλαίου, τουλάχιστον σέ ό,τι αφορά τον τομέα της διαχείρισης, αντί να επιλύει τις έγγενείς αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος, τίς όξύνει ακόμα περισσότερο, αφού τό ίδιο αυτό σύστημα δεν επιτρέπει, και μάλιστα έμποδίζει, την επέκταση του ρόλου της διαχείρισης έξω από την ιδιωτική επιχείρηση, παρά μόνο μέσα στά όρια πού επιβάλλει ό ΚΜΚ. Στην περίπτωση αυτή, η επέκταση γίνεται πρós τό συμφέρον της ιδιωτικής επιχείρησης, του μονοπωλίου. Η χαρακτηριστική στον καπιταλισμό λειτουργία της διαχείρισης δεν φτάνει ούτε μπορεί να φτάσει σέ μία όλοκληρωμένη μορφή, στή διαχείριση δηλαδή της κοινωνικής παραγωγής στό σύνολό της.

Ό διαχωρισμός κεφαλαιοκράτη-διαχείρισης σέ αυτά τά πλαίσια δεν αποτελεί θεληματική παύση του εργοδότη από τό ρόλο του ως διαχειριστή της επιχείρησής του, άλλ' αποτελεί οικονομική αναγκαιότητα πού κάνει υποχρεωτική αυτή τή μετάθεση της παραγωγικής διαχείρισης στά χέρια ειδικών.

Η τεχνοδομή του Galbraith³ είναι αποτέλεσμα αυτών ακριβώς των μεταλλαγών. Όμως η έξουσία στην επιχείρηση δεν πηγάει ούτε από την άσκηση μιάς διαχειριστικής άρμοδιότητας ούτε ακόμα από τή νομική ιδιοκτησία, αλλά από την οικονομική ιδιοκτησία. Η οικονομική αυτή ιδιοκτησία, πηγή κάθε έξουσίας στην επιχείρηση, άν και έμφανίζεται εκ πρώτης όψεως σάν σχέση ανάμεσα στους ανθρώπους και τά πράγματα, βρίσκει τήν ουσιαστική της έκφραση στή σχέση ανάμεσα στους ανθρώπους: είναι αποτέλεσμα τής αναπαραγωγής των παραγωγι-

κών σχέσεων μέσα από τήν ανταλλαγή των δραστηριοτήτων. Ξεκινώντας από τήν οικονομική αυτή ιδιοκτησία, ό κεφαλαιοκράτης κρατάει στά χέρια του μία όλόκληρη σειρά έξουσίες(!), μεταξύ των όποιων και τήν έξουσία της διαχείρισης: αυτές οι έξουσίες δεν μπορούν νά του ξεφύγουν παρά μόνο μέ τήν εξέφάνιση της άρχικής οικονομικής δύναμης. Από τήν άλλη μεριά όμως οι διάφορες λειτουργίες πού άπορρέουν από τίς έξουσίες είναι δυνατό νά άνατεθούν κάλλιστα σέ άλλα άτομα, στό βαθμό πού αυτά έξυπηρετούν τά συμφέροντα του κεφαλαιούχου. Πρόκειται λοιπόν όχι γιά μετάθεση της έξουσίας στή λήψη αποφάσεων αλλά γιά έντολοδότηση γιά τήν άσκηση αυτής της έξουσίας όταν, όπως συνήθως, δεν πρόκειται άπλώς γιά μεταφορά όρισμένων συγκεκριμένων άρμοδιοτήτων. Άν και αποτελεί άναμφισβήτητο γεγονός ότι έχει γίνει μία αλλαγή στην έσωτερική δομή της επιμέρους καπιταλιστικής ιδιοκτησίας, θά πρέπει νά θεωρηθεί η έξουσία του κεφαλαίου όχι σάν άλλο άθροισμα των έξουσιών των ξεχωριστών ιδιοκτητών, αλλά σάν συλλογική έξουσία της μονοπωλιακής άστικής τάξης πού αντανακλά τήν συμμαχία και τήν προσωπική ένωση των διαφορών βιομηχανικών και τραπεζικών ομάδων. Μέ αυτά τά δεδομένα και μέ τό ότι η έννοια «δομή» ύποδηλώνει μία αυτόνομη έξουσία, οι όροι «τεχνοδομή» και «τεχνοκρατία» αποτελούν άτυχες εκφράσεις, πού παραμορφώνουν τή σημασία ενός πραγματικού οικονομικού φαινομένου.

Ξεκινώντας από αυτές τίς διαπιστώσεις και λαμβάνοντας ύπ' όψη και τήν ουσία της άμμεσης ή έμμεσης επέμβασης του κράτους στή διαχείριση, μέσα από τον ένιαίο μηχανισμό κράτος-μονοπώλια, πού γίνεται καθοριστικός στή φάση του ΚΜΚ, συνάγουμε τό συμπέρασμα ότι άπώτερος σκοπός της καπιταλιστικής διαχείρισης και της καπιταλιστικής επιχείρησης παραμένει τό κέρδος και η συσώρευση κεφαλαίου. Έτσι, τό πρόβλημα της συμμετοχής των εργαζομένων στή διαχείριση των επιχειρήσεων ανάγεται στό άλλο πρόβλημα: κατά πόσο είναι δυνατό, χωρίς οι ίδιοι οι εργαζόμενοι νά γίνουν έκμεταλλευτές του έαυτού τους, νά παίρνουν ενεργό μέρος στίς αποφάσεις πού άφορούν τή διαδικασία της παραγωγής.

2) Τό πρόβλημα της εξέλιξης της σχέσης πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας

Τό θέμα του καταμερισμού της εργασίας είναι από τά πιό θεμελιακά της προβληματικής της συμμετοχής των εργαζομένων στή διαχείριση των επιχειρήσεων. Η εξέταση της εξέλιξης αυτού του καταμερισμού θά μάς οδηγήσει στή διαπίστωση του όλο και μεγαλύτερου καταμεταχισμού τόσο της χειρωνακτικής όσο και της πνευματικής εργασίας, στό χωρισμό των δύο αυτών μορφών της εργασίας και, κατά συ-

2. Κ. Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο*, 3ος τόμος, κεφ. 23, σελ. 422, Dietz Verlag, 1949.

3. J. K. Galbraith, *Le nouvel état industriel*, Editions Gallimard, 1968, σελ. 82.

νέπεια, τῆς διευθυντικῆς καί τῆς ἐκτελεστικῆς ἐργασίας· ἀπό τὸ ἄλλο μέρος αὐτοὶ ὁ ἴδιος ὁ κοινωνικός καταμερισμός τῆς ἐργασίας κάνει ἀκόμη πιό ἀναγκαία τὴν κοινωνικοποίησίν της, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς γίνονται ὅλο καὶ πιό ἀλληλεξάρτητα. Βρισκόμαστε ἔτσι μπροστὰ σὲ μιά διπλὴ κίνηση, πού ὀφείλεται τόσο στὴν ἐπισημονικοτεχνικὴ πρόοδο καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ὅσο καὶ στὸν τρόπο παραγωγῆς καὶ τίς χαρακτηριστικὲς σ' αὐτὸν σχέσεις παραγωγῆς.

Θά χρειαστῇ λοιπὸν νὰ ξεετάσουμε τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας σάν ἀντικειμενικὴ οἰκονομικὴ ἀναγκαιότητα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς ἀλλὰ συνάμα καὶ σάν ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς.

Θά ξεκινήσουμε ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐκείνη στιγμή, ὅπου ἡ δυναμικὴ τῆς συλλογικῆς ἐργασίας ἀποτελεῖ τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο. Ἡ περίοδος αὕτη εἶναι τὸ στάδιο τῆς συνεργασίας (coopération) πού ἐμφανίζεται σάν ἰδιαίτερη μορφή τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ἡ συνεργασία δὲν χαρακτηρίζει μόνο μιά φάση τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος παραγωγῆς ἀλλὰ κυριαρχεῖ παντοῦ, ὅπου τὸ κεφάλαιο ἔχει κάποια σπουδαιότητα. Ἀπὸ τὴν συνεργασία προκύπτουν δύο εἰδῶν καταμερισμοὶ τῆς ἐργασίας: Ὁ πρῶτος, ἀνάμεσα στὴν ἐργασία ἐκτέλεσης καὶ τὴν ἐργασία διευθύνσεως, καὶ ὁ δεύτερος, πού ἐμφανίζεται καθαρά μόνο στὴ χειροτεχνία, συνίσταται στὸν καταμερισμὸ τῆς ἴδιας τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας. Καὶ αὐτὸ γιατί, ἂν οἱ συντεχνίες τοῦ Μεσαίωνα μὲ τούς αὐτηρούς ἀπαγορευτικούς κανονισμούς τους ἀπόκλειαν κάθε ἀνάπτυξη τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας περιορίζοντας τούς συντεχνίτες σὲ μιά μόνο τέχνη, ταυτόχρονα δημιουργοῦσαν, μὲ τίς ἴδιες αὐτὲς ἀπαγορεύσεις, τίς συνθήκες τοῦ μελλοντικοῦ καταμερισμοῦ πού θά ἐκδηλωθεῖ μόνο μὲ τὴν χειροτεχνία.

Στὸ στάδιο αὐτό, ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὸν αὐθόρμητο κοινωνικὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ τὸν καταμερισμὸ τῆς μέσας τῆς χειροτεχνίας, ρυθμισμένο καὶ προσαρμοσμένο στὶς ἀνάγκες τοῦ καπιταλισμοῦ, θέτει κίχλας τὸ πρόβλημα τῆς βασικῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τὴν κοινωνικὴ παραγωγή.

Ὡς πρὸς τὸν καταμερισμὸ ἐργασίας, ἡ χειροτεχνία διαφέρει ἀπὸ τὴν ἄλλή συνεργασία κατὰ τὸ ὅτι ἀπαιτεῖ ἕνα προκαθορισμένο καταμερισμό, πού σπράχνει τὸν κεφαλαιούχο νὰ μισθώνει ἕναν ἐλάχιστο ἀριθμὸ ἐργαζομένων. Συνάμα, αὐτοὶ ὁ ἴδιος καταμερισμός ἀπαιτεῖ αὐξηση τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαζομένων σ' ὅλα τὰ συνεργεῖα τῆς χειροτεχνίας. Ἐκείνο ὅμως πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα εἶναι ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας. Οἱ ἐργαζόμενοι στὴν ἴδια χειροτεχνία κατασκεύαζον ὁ καθένας, ὅχι ἕνα τελειωμένο προϊόν, ἀλλὰ ἕνα στοι-

χεῖο, ἕνα τμῆμα αὐτοῦ τοῦ προϊόντος. Ταυτόχρονα, τὸ ἐργαλεῖο τους χάνει τὴν πρωταρχικὴ σημασία πού εἶχε προηγουμένα γι' αὐτοὺς. Ἐτσι, στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἀντιστοιχεῖ μιά διαδικασία ἀποχωρισμοῦ τοῦ ἐργαζομένου ἀπὸ τὸ μέσο παραγωγῆς, πού γίνεται ἰδιοκτησία τοῦ κεφαλαιοκράτη.

Μὲ τὴν Βιομηχανικὴ Ἐπανάσταση στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, οἱ διαδικασίες αὐτὲς γίνονται ὅλο καὶ πιό ἔντονες. Δημιουργεῖται ἔτσι ἕνα βαθὺ ρήγμα ἀνάμεσα στὸ κεφάλαιο καὶ τοὺς ἐργαζόμενους. Ὅ,τι χάνουν οἱ ἐργάτες συγκεντρώνεται στὰ χέρια τοῦ κεφαλαιού. Ἡ πνευματικὴ δραστηριότητα τῆς παραγωγῆς ἀναπτύσσεται τώρα μονόπλευρα ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ κεφαλαιού καὶ ἐξαφανίζεται γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους ἐργαζόμενους.

Ἡ ἔννοια τοῦ «συλλογικοῦ ἐργάτη» ἀντανάκλᾳ τὴν παρουσία στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιχείρησης ἢ καὶ τοῦ κλάδου τῆς ἐνοποίησης τοῦ συνόλου τῶν καταμερισμένων ἐργασιῶν πού παίρνουν μέρος μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο στὴν παραγωγή τοῦ προϊόντος. Ὁ «συλλογικὸς ἐργάτης» ἐκφράζει τὴ συλλογικὴ ἐνότητα τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πού ἀντικαθιστᾷ τὸ προσωπικὸ προϊόν. Στὴν ἐποχὴ μας καὶ παράλληλα μὲ τὴν αὐξανόμενη κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς, ὁ «συλλογικὸς ἐργάτης» πλαταίνει ὅλο καὶ περισσότερο. Συγκεντρώνει τόσο τοὺς πνευματικὰ ὅσο καὶ τοὺς χειρωνακτικὰ ἐργαζόμενους, ὅλους αὐτοὺς πού συνεργάζονται στὴν παραγωγή.

Σχηματικά, ἡ ἐξελικτικὴ αὕτη διαδικασία τῆς σχέσης πνευματικῆς καὶ χειρωνακτικῆς ἐργασίας εἶναι δυνατό νὰ συνοψιστεῖ σὲ τρία σημεῖα:

- τὴν ἱστορικὴ πορεία πού ξεκινáει ἀπὸ τὸ στάδιο τοῦ ἀτομικοῦ ἐργάτη καὶ καταλήγει στὸ στάδιο τοῦ συλλογικοῦ ἐργάτη,
- τὸ διαχωρισμὸ τῶν διαφορῶν παραγωγικῶν δραστηριοτήτων σάν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς πορείας,
- τὴν ἐνότητα καὶ κατ'ὅπιν τὴ διάσπαση τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας.

Ἡ πορεία αὕτη ὡδηγεῖ τὸν ἐργαζόμενο στὴν ὅλο καὶ μερικότερη συμμετοχὴ του στὸ σύνολο τῆς παραγωγῆς.

Ἡ τάση αὕτη κυριαρχεῖ στὴν ἐποχὴ μας καὶ ὁ ΚΜΚ τὴν ὀξύνει ἀκόμα περισσότερο. Ἡ καπιταλιστικὴ συσσώρευση στὶς συνθήκες τοῦ ΚΜΚ ἐπιτρέπει μιά χωρίς προηγουμένο ἀνάπτυξη τῶν μηχανῶν, πού ἔχει σάν συνέπεια τὴν ἀντικατάσταση τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας ἀπὸ τὴ μηχανή. Στὴν πράξη, καθὼς ὁ ἐργάτης ὑποχρῶνεται νὰ προσαρμῶζεται στὶς ἀπαιτήσεις καὶ στὸ ρυθμὸ τῆς μηχανῆς, αὐτὸ ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τὴν ἐντικοποίηση τῆς ἐργασίας, τὴν μεγαλύτερη καταμερίχισή της, τὴν ὅλο καὶ μεγαλύτερη ἀπομάκρυνση τοῦ ἐργάτη ἀπὸ τὸ ἐμπόρευμα.

Ἡ μετατροπὴ σὲ μισθωτοὺς ὁλοένα πλατύτερων

στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ, κυρίως διανοουμένων, πού ἄλλοτε παρέμεναν στίς σφαῖρες τῆς μὴ μισθωτικῆς ἐργασίας, ἔχει κι αὐτὴ σάν ἀποτέλεσμα τὸν κατατεμαχισμό τῆς ἴδιας τῆς πνευματικῆς ἐργασίας.

Ἡ αὐτοματοποίηση ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἀκόμα ἢ ἐπικρατοῦσα μορφή τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ τείνει πρὸς αὐτὴν ἐξαφανίζοντας ἓνα μέρος τῆς ἐπαναληπτικῆς μονότονης ἐργασίας, καὶ δημιουργεῖ ἓνα θετικό παράγοντα γιὰ μιά μελλοντικὴ ἐνότητα ἀνάμεσα στὴν πνευματικὴ καὶ τὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία. Συγχρόνως ὅμως κόβει τοὺς τελευταίους δεσμούς πού μπορούσαν ἀκόμη νὰ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸν ἐργάτη καὶ τὸ ἐμπόρευμα πού παρήγαγε. Ἐπίσης δημιουργεῖ τίς συνθήκες γιὰ τὴν ἐπανεμφάνιση τῆς πνευματικῆς ἐργασίας στὴ θέση τῆς χειρωνακτικῆς πού σάν τμήμα ζωντανῆς ἐργασίας ὁ ΚΜΚ τείνει νὰ μειώσῃ τὴ θέση τῆς στὴν παραγωγή, νὰ τὴν ἀπειδικεῖ, νὰ τὴν κατατεμαχίσῃ ἀκόμη περισσότερο, ν' αὐξήσει τὴν κινητικότητά της μὲ σκοπὸ τὴν ἐνταση τῆς μονοπωλιακῆς συσσώρευσης.

Μένει νὰ ἐξετάσουμε τοὺς δεσμούς πού ὑπάρχουν σήμερα ἀνάμεσα στὴν πνευματικὴ καὶ τὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία καὶ τὴ θέση τῆς πρώτης στὴν παραγωγή.

Ὅρισμένοι συγγραφεῖς ἔξενωντάς ἀπὸ τὸ συνεχῶς αὐξανόμενο ρόλο τῆς ἐπιστήμης στὴν παραγωγή καὶ ἐκτιμώντας τὴ θέση τῆς ὑπερεκτιμοῦν ταυτόχρονα καὶ τὴ θέση τῶν διανοητικῶν ἐργαζομένων, σὲ σχέση μὲ τὴν «παραδοσιακὴ» ἐργατικὴ τάξη.

Ὁ Alain Touraine, γιὰ παράδειγμα, γράφει: «Τὸ κεφαλαιώδες δὲν εἶναι ἡ συσσώρευση τοῦ κέρδους, ἀλλὰ ἡ συσσώρευση τῆς γνώσης... οἱ φοιτητὲς ἀποτελοῦν τὴν ὑποδειγματικὴ κατηγορία πού τοποθετεῖται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ προβλήματος καὶ πού τὴν ἀκολουθοῦν ἀπὸ κοντὰ οἱ τεχνικοί, οἱ νέοι ἐργάτες πού ἀσχολοῦνται σὲ πολὺ τεχνικὲς ὁργανώσεις.» Τίς ἴδιες ἀποψεις ἐκφράζει ἀπὸ τὴ σκοπιά του καὶ ὁ Roger Garaudy μιλώντας γιὰ τὴ «φοβερὴ δύναμη πού ἡ ἱλιγγιώδης αὐξηση, τοῦ ἐλέγχου τῆς τεχνικῆς πάνω στὴ φύση θέτει στὰ χέρια μίς χροῦφας ἀνθρώπων».

Πιστεύουμε πὼς τέτοιοι εἰδῶς συλλογισμοὶ δὲν λαμβάνουν ὑπόψη, τουλάχιστο στὸ βαθμὸ πού θὰ ἔπρεπε, τέσσερα σημαντικά μεταχαισμοὶ:

— Τὸ σμερινὸ ἐπίπεδο τῶν μεταχηματισμῶν πού προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο δὲν εἶναι τέτοιο ὥστε νὰ μπορούμε νὰ ἀποδώσουμε μιά ποσοτικὴ ὑπεροχὴ τῶν διανοητικῶν ἐργαζομένων σὲ σχέση μὲ τοὺς χειρωνακτικούς ἐργάτες· ἀκόμη κι ἂν ὑπάρχει ἀναμφισβήτητα μιά τάση αὐξησης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διανοητικῶν ἐργαζομένων σὲ σχέση μὲ τοὺς χειρωνακτικούς, οἱ τελευταῖοι ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν τὴ βασικὴ μάζα τῶν ἐργαζομένων στὴν παραγωγή—τοὺς κύριους παραγωγούς τῆς ὑπεραξίας.

— Ἡ κατοχὴ τῆς ἐπιστημονικοτεχνικῆς γνώσης παραμένει σὲ μεγάλο βαθμὸ προνόμιο τῶν κατεχόντων τὴν οἰκονομικὴ ἐξουσία:

Ἀναλογία τῶν φοιτητῶν πού προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξη

	%
Γερμανία	8
Δανία	10,3
Γαλλία	12
Βέλγιο	14
Σουηδία	14,3

— Ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἐπιστημονικοτεχνικῆς προόδου ἀπὸ τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα ἀποτελεῖ ἓνα ἄλλο σοβαρὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ θέση τῆς ἐπιστήμης στὴν παραγωγή.

Ἐτσι, ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐπενδύσεων πού διατίθενται στοὺς ἠλεκτρονικούς ὑπολογιστὲς (ordinateurs) 2-3% μόνο διατίθενται γιὰ τὴν αὐτοματοποίηση τῆς παραγωγῆς.

— Τέλος, ἂν λάβουμε σάν κριτήριό τὸν «παραγωγικὸ ἐργάτη», θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι οἱ ἔννοιες «συλλογικός ἐργάτης» καὶ «παραγωγικός ἐργάτης» δὲν εἶναι ταυτόσημες. Ἡ πρώτη εἶναι πλατύτερη ἀπὸ τὴ δευτέρη. Ἐτσι, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐξχωρίσουμε τὴ συλλογικὴ παραγωγικὴ ἐργασία καὶ τὴ συλλογικὴ μὴ παραγωγικὴ ἐργασία. Ἄν ἡ χειρωνακτικὴ ἐργασία περιέχεται στὸ σύνολο τῆς στὴ δευτέρη κατηγορία, δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὸ σύνολο τῆς πνευματικῆς ἐργασίας. Ἀ.χ., ἓνας ἀριθμὸς στελεχῶν τῶν ἐπιχειρήσεων ἀνήκουν χωρὶς ἄλλο στὴν πρώτη κατηγορία.

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι βρισκόμαστε ἀκόμα πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴ συγχώνευση πνευματικῆς καὶ χειρωνακτικῆς ἐργασίας καὶ ἐπομένως ἀπὸ τὴ δυνατότητα οὐσιαστικῆς ἐπέμβασης τῆς μεγάλης μάζας τῶν ἐργαζομένων στὴ διαχείριση τῶν ἐπιχειρήσεων. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι καὶ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐνότητας αὐτῆς γίνεται ὅλο καὶ περισσότερο ἐπιτακτικὴ, οἱ καπιταλιστικὲς σχέσεις παραγωγῆς ἐμποδίζουν τὴν πραγματοποίησίν της. Τέλος, οἱ χειρωνακτικοὶ ἐργάτες ἀποτελοῦν τὸν κύριο ὄγκο τῶν παραγωγικῶν ἐργαζομένων.

β. σμερινά δεδομένα γιὰ τίς ἀναπτυγμένες βιομηχανικὰς χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης

Ἀρχικὰ θὰ ἐξετάσουμε τρία θεωρητικὰ σχήματα, πού ἐφαρμόζονται σὲ ἀρκετὲς χώρες τοῦ δυτικοῦ κόσμου, καὶ ἰδιαίτερα στὴν Εὐρώπη. Ἀνάλογα μὲ τίς ἰδιομορφίες τῆς χώρας προσθεῖται περισσότερο τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο ἀπ' αὐτὰ τὰ σχήματα. Στὴ Γαλλία ἡ.χ., εἶναι πολὺ πιὸ ἀναπτυγμένο, σὲ σχέση μὲ τίς ἄλλες δυτικοευρωπαϊκὲς χώρες, τὸ μετοχικὸ σύστημα· στὴ Γερμανία, κυριαρχεῖ ἡ συνδιαχείριση. Γιὰ τὰ δύο αὐτὰ σχήματα θὰ μιλήσουμε καὶ γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τους στίς δύο αὐτὲς χώρες. Τὴ συμμετοχικὴ διοίκηση θὰ τὴν ἐξετάσουμε περισσότερο ἀπὸ θεωρητικὴ πλευρὰ, ἀφοῦ ἐφαρμόζεται στὸν

ἔνα ἢ τὸν ἄλλο βαθμὸ σέ μονάδες παραγωγῆς ὅλων σχεδὸν τῶν χωρῶν τοῦ δυτικοῦ κόσμου.

1) Τὸ μετοχικὸ σύστημα (Γαλλία)

Χωρὶς νὰ σταθοῦμε σέ μιά ἱστορικὴ μελέτῃ τῆς ἐμφάνισης τοῦ μετοχικοῦ συστήματος, θά ἐξετάσουμε συνοπτικὰ τοὺς λόγους τῆς ἐμφάνισης καὶ τῆς ἐφαρμογῆς του. Θά δοῦμε ἔτσι ξεκάθαρα ὅτι τὸ σύστημα αὐτὸ ἐπικράτησε ὄχι ἀπὸ ὑπερβολικὴ φροντίδα τῆς ἀστικῆς τάξης γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων στὴ διαχείριση τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀλλὰ ἀπὸ λόγους ἀνάγκης γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀστικὴ τάξη.

Μποροῦμε ἔτσι νὰ ποῦμε ὅτι ἡ κοινωνικοποίηση τοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖ ἀπάντησιν στὴν κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς καὶ τῇ διόγκωσιν τοῦ ἰδίου τοῦ κεφαλαίου. Ἡ καταγωγὴ τῆς ἀνάγκης στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 20ου, χαρακτηριστικὴ περίοδος ἀνόδου τοῦ καπιταλισμοῦ, πού ἀντιστοιχεῖ σέ μίαν ἀξιόλογη τεχνικὴ πρόοδος. «Τὸ κεφάλαιο πού σάν τέτοιο στηρίζεται σ' ἓνα κοινωνικὸ τρόπο παραγωγῆς, πού προϋποθέτει μιά κοινωνικὴ συγκέντρωση τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων, προσλαμβάνει ἐδῶ ἄμεσα (μὲ τὸ μετοχικὸ σύστημα) τὴ μορφή τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου (κεφαλαίου ἀτόμων ἄμεσα συνεταιρισμένων) σέ ἀντίθεση μὲ τὸ ἰδιωτικὸ κεφάλαιο. Ἔτσι, αὐτὲς οἱ ἐπιχειρήσεις παρουσιάζονται σάν κοινωνικὲς ἐπιχειρήσεις, σέ ἀντίθεση μὲ τὶς ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις. Πρόκειται γιὰ τὴν κατάρτιση τοῦ κεφαλαίου σάν ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας μέσα στὰ ὅρια αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς.»⁴

Ορισμένες ἐπιχειρήσεις ἀπαιτοῦν σημαντικὸ κεφάλαιο ἐπιχειρήσεις, πού ἡ ἐκμετάλλευσή τους ἀποκλείει ἐξ ἀρχῆς κάθε ἰδιωτικὴ μορφή κεφαλαίου καὶ ἀπαιτεῖ τὴν κοινωνικοποίησιν του μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο. Αὐτὸ ὅμως πού ἔχει σημασία ἐδῶ δὲν εἶναι τόσο ἡ μορφή τοῦ κεφαλαίου—μποροῦν ταυτοχρόνα νὰ συνυπάρχουν διάφορες μορφές, ἰδίαιτερα στὸν ΜΚΜ, πού ἀλληλοσυμπληρῶνται—ὅσο ἡ οὐσία του, πού παραμένει πάντοτε ἡ ἴδια, ἐφ' ὅσον οἱ καπιταλιστικὲς σχέσεις παραγωγῆς πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτὸ δὲν καταργοῦνται, ἀλλὰ ἐνισχύονται διατηρῶντας συνάμα καὶ τὶς ἐγγενεῖς ἀντιφάσεις τους.

Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ μορφή τῆς μετοχικῆς ἐταιρίας σέ πολλὲς περιπτώσεις ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκής, καὶ ἐπιβάλλεται τὸ πέρασμά της στὸ τράσι ἡ ἀκόμα στὴν κρατικὴ ἰδιοκτησία στὰ πλαίσια τοῦ ΚΜΚ. Ἡ ἴδια συγκέντρωση καὶ κοινωνικοποίηση τοῦ κεφαλαίου συντελεῖται ὄχι μόνο στὸ βιομηχανικὸ κεφάλαιο ἀλλὰ καὶ στὸ χρηματικὸ, πού ὁ ρόλος του γίνεται ὅλο καὶ πιο καθοριστικός.

Ὅμως ἡ φαινομενικὴ καὶ ὄχι οὐσιαστικὴ αὐτὴ κοινωνικοποίηση τοῦ κεφαλαίου, ἀντὶ νὰ ἐνισχύει (μὲ τὸ μεγάλῳ ἀριθμῷ τῶν μετόχων) τὴ διασπορά τοῦ κεφαλαίου, συντελεῖ ἀντίθετα στὴ συγκέντρωσή του θέτοντας καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο στὴ διάθεση τοῦ μεγάλου κεφαλαίου τὴ λαϊκὴ ἀποταμίευση. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα, ὁ γνωστός ἀστός οἰκονομολόγος Galbraith σατιρίζει τὴν ἐτήσια γενικὴ συνέλευση μιᾶς μεγάλης ἀνώνυμης ἐταιρίας σάν «τὴν πιο ἐπιτήδεια ἄσκηση ἀγοραίας ταχυδακτυλουργίας».

Τέλος, ἐξετάζοντας ἀπὸ κοντὰ τὸ λεγόμενο «σύστημα συμμετοχῆς» ἡ μετοχικὸ σύστημα, διαπιστώνουμε καὶ πάλι ὅτι οἱ μεγαλύτεροι μέτοχοι βρίσκουν τὸν τρόπο ν' ἀναπτύσσουν τὴν ἰσχύ τους ἐναντὶ τῶν μικρῶν μετόχων. Ἡ ἀγορά ἀπὸ μιά «μητρικὴ ἐταιρία» τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ μετόχων ἄλλων ἐταιριῶν καὶ ὁ ἐλεγχὸς τους ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τὴ δυνατότητα γιὰ τὴν πρώτη ἐταιρία νὰ ἐπεκτείνει τὶς δραστηριότητές της χρησιμοποιώντας τεράστια ποσὰ πού προέρχονται ἀπὸ τοὺς μικρομετόχους. Ἔτσι, ἡ αὐξηση τοῦ κεφαλαίου μὲ αὐτοχρηματοδότηση, ἐμφανὴ ἢ ἄφανη, ὠφελεῖ τοὺς οὐσιαστικούς κατόχους τοῦ κεφαλαίου, ἀφοῦ αὐτοὶ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς συσσωρεύσεως. Διότι, χάρις στοῦ σύστημα τῶν διομαδικῶν ροῶν πού ἐκδηλώνονται ἐξω ἀπὸ τὴν ἐν λόγω ἐταιρία καὶ ξεφεύγουν ὁλότελα ἀπὸ τοὺς μικρομετόχους, ἡ συνολικὴ συσώρευσις ὠφελεῖ μόνο αὐτοὺς πού ἐλέγχουν τὶς διάφορες ἐταιρίες τοῦ ὁμίλου.

Βέβαια, ἡ ἀστικὴ τάξη προσπάθησε νὰ χρησιμοποιήσει ἰδεολογικὰ τὸ μετοχικὸ σύστημα γιὰ νὰ τὸ παρουσιάσει ὡς δημοκρατικοποίηση τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἔτσι, ὁ Πρόεδρος τῆς Deutsche Bank Spiegel, Herman Abs δηλώνει σχετικὰ: «Δὲν εἶναι δυνατό νὰ διατηρηθεῖ γιὰ πολὺ τὸ ἰδιωτικὸ καπιταλιστικὸ σύστημα στὴν Ὁμοσπονδιακὴ Δημοκρατία τῆς Γερμανίας κοντὰ στὸ Σίδηρου Παραπέτασμα, ἂν δὲν κατορθώσουμε νὰ δέσουμε μ' αὐτὸ τὸ σύστημα πολλὰ ἑκατομμύρια Ἀντικογερμανοὺς μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ μικρομετόχου». Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα, τὸ Γραφεῖο Πληροφοριῶν τῶν ΗΠΑ, σ' ἓνα φυλλάδιο πού ἐξέδωσε μὲ τὸν τίτλο *Μιά δυναμικὴ οἰκονομία: ὁ παλαιὸς καπιταλισμός*, ἀναφέρει ὅτι: «σχεδὸν ὁ κάθε Ἀμερικανὸς πολίτης ἔχει τοποθετήσει τὶς οἰκονομίες του σέ ἰδιωτικὲς ἢ κρατικὲς ἐπιχειρήσεις: ἀσφαλιστικὲς ἐταιρίες ἢ ταμειωθῆρια, ἐταιρίες ἐπενδύσεων ἢ ταμεία συντάξεων, πού μὲ τὴ σειρά τους ἐπενδύουν αὐτὰ τὰ κεφάλαια στὴ βιομηχανία. Ἐνα πολὺ μεγάλῳ τμήμα τοῦ ἐννεροῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἰδιοκτητὴς μετοχῶν... πρόκειται λοιπὸν γιὰ τὴ γέννηση ἐνὸς καπιταλισμοῦ πού ἐπεκτείνεται σέ ὅλο-κληρὸν τὸ λαόν».

Ἄς δοῦμε ὅμως τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ μετοχικοῦ συστήματος στὴ Γαλλία, ὅπου ἡ σημασία πού τοῦ ἀποδίδεται σ' ὅ,τι ἀφορὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων εἶναι τέτοια, πού ἡ γνωστὴ ἐγκυκλοπαί-

4. Κ. Μάρξ, *Τὸ Κεφάλαιο*, τόμος 3, 477, Dietz-Verlag, 1949.

δεια Larousse στο λήμμα participation (συμμετοχή) αναλύει αποκλειστικά και μόνο αυτή τη μορφή του μετοχικού συστήματος.

Τό νομικό πλαίσιο του μετοχικού συστήματος στηρίζεται, στη Γαλλία, σε δύο κυβερνητικές αποφάσεις, του 1959 και του 1967. Η πρώτη, που έχει προαιρετικό χαρακτήρα, δίνει τη δυνατότητα στους εργαζομένους να συμμετέχουν είτε στα κέρδη είτε στην παραγωγικότητα, είτε στο κεφάλαιο, είτε τέλος στην αυτοχρηματοδότηση της επιχείρησης. Συνολικά, γύρω στις 230-250 συμβάσεις, που αφορούν 140.000 εργαζομένους, υπογράφηκαν με βάση το διάταγμα του 1959.⁵

Η απόφαση του 1967 εντάσσεται στο πλαίσιο μιάς διπλής προσπάθειας της τότε Γαλλικής Κυβέρνησης. Τό κείμενο του νόμου της 22 Ιουνίου 1967 αναφέρει: «νά ληφθούν μέ διατάγμα όλα τά μέτρα πού τείνουν νά εξασφαλίσουν τή συμμετοχή των εργαζομένων στους καρπούς της επέκτασης (expansion) των επιχειρήσεων, ενδυνάμυντας συγχρόνως τή δημιουργία μιάς νέας αποταμίευσης και τήν ανάπτυξη των επενδύσεων... Θά πρέπει νά κάνουμε τους εργαζομένους νά συμμετέχουν στήν επέκταση των επιχειρήσεων και νά ενδιαφέρονται άμεσα γι' αυτήν».⁶

Από τό κείμενο αυτό μπορούμε κιόλας νά συναγάγουμε τό ιδεολογικό περιεχόμενο αυτού του νόμου πού δέν είναι άλλο από τή σχεδόν υποχρεωτική ενσωμάτωση των εργαζομένων στις σημερινές δομές της επιχείρησης, και συγχρόνως μιά προσπάθεια έναρμόνισης της πολιτικής του μετοχικού συστήματος με τή γενικότερη οικονομική πολιτική του Κράτους και ειδικότερα με τήν άμεση επέμβαση του γιά μιά αποταμίευση και μιά επενδυτική πολιτική πρὸς τό συμφέρον του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας.

Οί αντιδράσεις των γαλλικών συνδικαλιστικών οργανώσεων, της CGT, της CFDT, ακόμα και της FO στο διάταγμα του 1967 ενισχύουν τήν άποψή μας αυτή.

Ας εξετάσουμε τώρα τό περιεχόμενο του διατάγματος πού, άν και εξαιρετικά περίπλοκο, αφήνει νά διαφαίνονται οί σκοποί πού επιδιώκει και πού εκθέσαμε πιό πάνω.

Τό διάταγμα προβλέπει ότι «ή συμμετοχή των εργαζομένων στους καρπούς της ανάπτυξης» θά εφαρμόζεται στις επιχειρήσεις πού χρησιμοποιούν πάνω από 100 μισθωτούς και πού πραγματοποιούν ένα καθαρό κέρδος—μέ βάση τό όποιο υιολογίζεται ό φόρος των εταιριών—μεγαλύτερο από τό 5% του ποσού των κεφαλαίων, πού έχει ή ίδια ή συγκεκριμένη επιχείρηση. Στην περίπτωση αυτή τό πλεόνασμα θά διανέμεται κατά προτεραιότητα στους εργαζομένους, σέ συνέχεια στους μετόχους και τέλος γιά

τήν αποταμίευση της ίδιας της επιχείρησης. Τά ποσά πού προορίζονται γιά τους εργαζομένους τους καταβάλλονται ύστερα από πέντε χρόνια στη διάρκεια των οποίων είναι δεσμευμένα με τή μορφή πού προβλέπει ή συμφωνία πού κλειστηκε ανάμεσα στον εργοδότη και τήν Έπιτροπή της επιχείρησης, είτε σέ μετοχές της επιχείρησης όχι μεταβιβάσιμες, είτε σέ εταιρίες επενδύσεων, είτε ακόμα σέ ειδικά ταμεία πού οί τράπεζες έσπευσαν νά δημιουργήσουν γιά τούτο τό σκοπό.

Τό διάταγμα προβλέπει επίσης ένα μηχανισμό φορολογικής άπαλλαγής γιά τά ποσά πού διατίθενται στους εργαζομένους, άφου τά ποσά αυτά θεωρούνται μτμημα των έξόδων των άφαιρετέων από τό κέρδος πού χρησιμοποιείται ως βάση γιά τόν ύπολογισμό τό φόρου.

Όπως πολύ σωστά παρατηρεί ό M. Philippe,⁷ τρία σημεία είναι βασικά γιά νά κατανοηθεί ή ουσία του διατάγματος:

- Τά ποσά της «συμμετοχής» παραμένουν γιά 5 και συχνά μάλιστα 8 χρόνια στη διάθεση είτε της οικονομίας στο σύνολό της είτε της επιχείρησης, πού μπορεί νά τά χρησιμοποιήσει γιά τίς επενδύσεις της.
- Τό ποσό του ταμείου συμμετοχής άφαιρείται από τό φορολογούμενο κέρδος.
- Η επιχείρηση μπορεί νά δημιουργήσει με φορολογική άπαλλαγή μιά πρόσβληνη γιά επενδύσεις του ίδιου ύψους με τό ποσό της «συμμετοχής».

Ένα άλλο εξ ίσου σοβαρό σημείο είναι τό γεγονός ότι ή διεύθυνση της επιχείρησης έχει τή δυνατότητα νά δηλώσει τό «καθαρό κέρδος», πού αυτή θεωρεί σκόπιμο. Καί συχνά τό κέρδος αυτό άπχει πολύ από τό πραγματικό. Άπ' αυτό δέ τό καθαρό κέρδος θά πρέπει ν' άφαιρεθεί 1/20 (5%) των ίδιων κεφαλαίων και, άν μένει ακόμα τίποτα, τότε αυτό τό ποσό διαιρείται με ένα συντελεστή ίσο με τό λόγο της πρόσθετης άξιας πρὸς τή μάζα των μισθών. Τό προϊόν αυτής της πρώτης διαιρέσεως διαιρείται με τή σειρά του διά 2. Κατά τόν F. Thierry,⁸ αυτό πού απομένει είναι κατά μέσον όρο περίπου 25% της διαφοράς άνόμεσα στά καθαρά κέρδη και στο 5% των ίδιων κεφαλαίων.

Γιά νά κατανοήσουμε πληρέστερα τό μηχανισμό του διατάγματος, άς πάρουμε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα της εφαρμογής της.⁹

Ας υποθέσουμε ότι μία επιχείρηση έχει ίδια κεφάλαια¹⁰ άξίας 50 έκατομ. φράγκων. Άν αυτή ή επι-

7. M. Philippe, *Le rôle de l'état dans la financement de l'entreprise*, Paris, 1970, σ. 35.

8. F. Thierry, «La politique de participation du gouvernement», *Economie et politique*, N° 229-230, Paris, 1973, σελ. 111-114.

9. Kahn J., *La participation: ce que De Gaulle cache*, Paris, 1969, σελ. 92, 93.

10. Ίδια κεφάλαια = εταιρικό κεφάλαιο + προβλέψεις + αποθέματα.

5. Commission des communautés européennes, σ. 118.

6. P. Morlieres, *Participation: l'interetement*, Paris, 1979, σ. 10.

χείριση ἀποφασίζει γιὰ λόγους χρηματοδότησης νὰ διανεῖμι στους μετόχους τῆς 3 ἑκατομ. καθαροῦ κέρδους, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν φόρων, αὐτὸ μεταφράζεται σ' ἓνα ποσὸ πραγματικῶν μερισμάτων ἴσο με 4,5 ἑκατομ., ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ φορολογικὴ πίστωση εἶναι ἴση μὲ 50%.¹¹ Ἄν λάβουμε ὑπόψιν ὅτι ἡ φορολογικὴ πίστωση εἶναι 50% τοῦ καθαροῦ κέρδους, τὸ τελευταῖο, πρὶν ἀπὸ τὴ φορολογία, εἶναι ἐπομένως ἴσο μὲ 6 ἑκατομ. γαλλ. φράγκα (αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ ποσὸ, πού ἡ ἐταιρία θὰ πρέπει νὰ δηλώσει σάν καθαρὸ κέρδος πρὶν τὸ φόρο). Τὸ 5% τῶν ἰδίων κεφαλαίων εἶναι στὴν περίπτωσή μας 2,5 ἑκατομ. Ἡ διαφορὰ «καθαροῦ κέρδους μετὰ τὴ φορολογία μείον 5% τοῦ καθαροῦ κεφαλαίου» ἀφίνει 500.000 γαλλ. φράγκα. Ἔτσι, αὕτῃ ἡ ἐταιρία εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ καταβάλλει στὸ ἀποθέμα συμμετοχῆς

$$500.000 \times \frac{\text{σύνολο μισθῶν (S)}}{\text{προστιθέμενη ἀξία (VA)}} \quad \delta\acute{\alpha} \quad 2$$

Ἄν ὑποθέσουμε τὴν ἀναλογία $\frac{S}{VA}$, πού συνήθως κυμαίνεται ἀνάμεσα σέ 20% καὶ 70%, ἴση μὲ 60%, ἂν πρὸκειται δηλαδὴ γιὰ ἐταιρία ὅπου ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα σέ μεταβλητὸ καὶ πάγιο κεφάλαιο εἶναι ὑψηλὴ, τότε τὸ ποσὸ τῆς συμμετοχικῆς προμήθειας εἶναι ἴσο μὲ $500.000 \times 0,6 : 2 = 150.000$, πού ἀπαλλάσσονται ἀπὸ κάθε φόρο. Συνάμα καὶ πάντα ἀφορολόγητα ἡ ἐταιρία μπορεῖ νὰ δημιουργήσει ἓνα ἄλλο ἀποθέμα ποσὸν ἴσου μὲ 150.000, δηλαδὴ νὰ πληρώσει φόρους 2,85 ἑκατομ. ἀντὶ 3 ἑκατομ. καὶ νὰ διανεῖμι 2,85 ἑκατομ. στους μετόχους + 1,425 ἑκατομ. σέ φορολογικὴ πίστωση γι' αὐτοὺς. Στὴν περίπτωσή μας, ἡ «συμμετοχὴ» ἐπέτρεψε νὰ μεγαλώσουν τὰ ἀποθέματα ἐν μέρει μὲ ἔξοδα τοῦ κράτους καὶ ἐν μέρει μὲ ἔξοδα τῶν μετόχων.

Ξεκινώντας ἀπ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα, ἂς δοῦμε τί συμπεράσματα μποροῦμε νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ μετοχικοῦ συστήματος στὴ Γαλλία.

Κατ' ἀρχήν, μόνο μιά ἐλάχιστὴ μερίδα τῶν κερδῶν διανέμεται στους ἐργαζόμενους, καὶ αὐτὸ στὴν περίπτωσή σου ἡ διευθύνσις τῆς ἐταιρίας κρίνει ὅτι τῆς εἶναι χρήσιμο γιὰ λόγους χρηματοδότησης νὰ δηλώσει καθαρό κέρδος ἀνώτερο τοῦ 5% τῶν ἰδίων κεφαλαίων.¹²

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ διπλὴ φορολογικὴ ἀπαλλαγὴ (προβλεπὴ συμμετοχῆς καὶ ἐπενδύσεων) δὲν

εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ μιά ἄμεση ἐνίσχυση ἀπὸ μέρους τοῦ κράτους πρὸς τίς ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις, πού γίνεται σέ βάρος τῶν φορολογουμένων.

Τέλος, στὴ διάρκειά σου τὰ ποσὰ τῆς συμμετοχῆς παραμένουν δεσμευμένα γιὰ τοὺς ἐργαζόμενους, αὐτὰ ἀποτελοῦν μιά πηγὴ χρηματοδότησης γιὰ τὴν ἐπιχειρήσιμ καὶ γενικότερα γιὰ τὴ χρηματιστικὴ ἀγορὰ καὶ πάλι σέ βάρος τῶν ἐργαζόμενων.

Ἔτσι, οἱ ἐπιχειρήσεις ἔχουν ἓνα διπλὸ πλεονέκτημα ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ διατάγματος τοῦ 1967: ὄχι μόνο δὲν ἔχουν τίποτα νὰ χάσουν, ἀντίθετα κερδίζουν ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη, ἀλλὰ καὶ στὸν ἰδεολογικὸ τομέα μποροῦν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ μετοχικὸ σύστημα γιὰ νὰ δημιουργήσουν τὴν ἐντύπωση ὅτι διανέμουν μέρος τῶν κερδῶν τους στους ἐργαζόμενους γιὰ νὰ τοὺς κάνουν νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν πορεία ἀνάπτυξης τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ νὰ τοὺς ἐνσωματώσουν στὶς καπιταλιστικὲς δομές.

Ἀπ' ὅτι φάνηκε στὴν πράξη, τὸ σύστημα αὐτὸ δὲν ἀπέδωσε τοὺς ἀναμενόμενους καρπούς γιὰ τὸ μονοπωλιακὸ κεφάλαιο (ἐφαρμόστηκε μέχρι τὸ Μάρτιο τοῦ 74 σέ 10.051 ἐπιχειρήσεις καὶ ἀφορῶσε 4 ἑκατομ. ἐργαζόμενους), ἐνῶ ἀντίθετα ὠφέλεια περισσότερο τὶς μεσαῖες ἐπιχειρήσεις, γιὰ τίς ὁποῖες οἱ φορολογικὲς ἀπαλλαγές αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἀποκόψαν κάποια σημάσια. Ἔτσι, τόσο ὁ Γάλλος πρόεδρος Giscard d'Estaing ὅσο καὶ ἡ ἔκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς Surdeau πρότειναν ἀλλαγές στὸ μηχανισμό τοῦ προβλέπει.

2) Ἡ συμμετοχικὴ διεύθυνσις μὲ καθορισμένους στόχους DPO¹³

Θὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ τὴν DPO ὄχι τόσο σάν μοντέλο διαχείρισης, ἀλλὰ προσπαθώντας ν' ἀσχοληθοῦμε ἰδιαίτερα μὲ τὰ στοιχεῖα συμμετοχῆς πού αὕτῃ περιέχει, ἀφοῦ εἶναι ἓνα σύστημα πού ἐφαρμόζεται σέ μεγάλη κλίμακα σ' ὁλόκληρο τὸν καπιταλιστικὸ κόσμον.

Ἡ DPO προέρχεται ἀπὸ τίς ΗΠΑ καὶ ἐφθασε στὶς εὐρωπαϊκὲς ἐπιχειρήσεις συνά μετὰ ἀπὸ ἐπανεπεξεργασία ἀπὸ τὰ ἐπιχειρησιακὰ στελέχη τῆς Ἰαπωνίας.¹⁴ Ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 70 ἀποτελεῖ τὸ «ἰδεώδες» σύστημα γιὰ μιά σειρά μεγάλων ἐταιριῶν καὶ ἐπιχειρήσεων τῆς ἡπείρου μας, καὶ σήμερα μποροῦμε ἤδη νὰ μετρήσουμε τὰ πρακτικὰ τῆς ἀποτελέσματα γιὰ ὀρισμένες ἀπ' αὐτές.

Ἡ DPO περιέχει δύο συνδεδεμένες πλευρές: τὴν ἰδεολογικὴ καὶ τὴ μεθοδολογία διεύθυνσεως, πού δὲν εἶναι νοσητὴ παρὰ μόνο ἂν δεχτοῦμε τὸ ἰδεολογικὸ τῆς ὑπόβαθρο.

Κατὰ τὸν Marc Ribert,¹⁴ «Ἡ DPO εἶναι μιά φιλοσοφία τῆς διεύθυνσεως πού τείνει νὰ δημιουργήσει

11. Ἡ φορολογικὴ πίστωση σημαίνει ὅτι βάσει τοῦ νόμου ἐπιστρέφεται στους μετόχους τὸ σύνολο τοῦ φόρου πού εἰσπράχθηκε γιὰ τὸ τμήμα διανεμητοῦ κέρδους. Ἔτσι, λ.χ. σὺν 1.000 γαλλ. φράγκα πού παίρνει ὁ μέτοχος θὰ ἔχει μιά πίστωση 500 γαλλ. φράγκων πού προστίθενται στὸ μερίσμά του μὲ τὸν ὑπολογισμό τοῦ φόρου, ἀλλὰ πού ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτόν.

12. Ἡ ἐταιρία μπορεῖ νὰ μεταβάλλει τὸ ποσὸ τοῦ καθαροῦ κέρδους χρησιμοποιοῦντας τίς ἀποσβέσεις καὶ τὰ ἀποθέματα ἢ τίς προβλέψεις.

13. Direction Participative par Objectifs.

14. Donnadiou G., *Citoyens dans l'entreprise*, Paris, 1974, σ. 123.

ένα κλίμα και τέτοιες συνθήκες εργασίας έτσι. πού τό κάθε μέλος της επιχείρησης νά μπορεί νά πραγματοποιεί τούς σκοπούς του βοηθούμενο στην έκ-λογή του προσανατολισμού του από την παραινεση της εργασίας του μά καί από την ίδια του την προσ-πάθεια γιά νά φθάσει σέ άποτελέσματα πού νά συμ-πορεύονται μέ τούς στόχους πού καθορίστηκαν μέ τή συμφωνία του καί πού άποτελούν άναπόσπαστο κομμάτι των γενικότερων στόχων της επιχείρησης. 'Η DPO τυποποιεί σ' ένα σύνολο πολλές ιδιαίτερες ικανότητες καί τεχνικές. Τό καινούργιο στοιχείο συνίσταται από τή συνθετική καί συστηματική μορφή της».

Άπό τόν όρισμό αυτό δημιουργείται ή βασική άρχή της DPO πού είναι ή πραγματοποίηση των στόχων κάθε εργαζόμενου μέσα από την πραγματο-ποίηση των στόχων της επιχείρησης καί αντίστρο-φα. Τά υπόλοιπα, δηλαδή οι διάφορες μέθοδοι γιά την επίτευξη αυτών των σκοπών, οι τεχνικές πού συνεπάγονται κτλ., άποτελούν ήδη τήν όψη «μέθο-δος διεύθυνσης της DPO». Αυτή ή ιδεολογία της DPO σημαίνει ότι υπάρχει ή ότι μπορεί νά υπάρξει συνταύτιση συμφερόντων άνάμεσα στην επιχείρη-ση, πού όπως θά δοϋμε γίνεται «κέντρο του κέρ-δους», καί τούς εργαζόμενους. Πιό συγκεκριμένα, ξαναβρίσκουμε έδώ τή γνωστή άστική άποψη της δήτην άντιστοιχίας πού υπάρχει άνάμεσα στην πρόοδο της παραγωγής καί της παραγωγικότητας, καί την πρόοδο των μισθών καί γενικότερα της θέ-σης των εργαζομένων στην κάθε μονάδα παραγωγής.

Ο Guy Postel στό βιβλίό του *Gestion par objectifs et participation* δίνει αρκετά πλήρη εικόνα της έφαρ-μογής της DPO στή Έταιρία Texas Instruments Inc. Μέ βάση τήν DPO, ή οργανωτική διάρθρωση της εταιρίας άποτελείται από όκτώ ιεραρχικά έπί-πεδα ξεκινώντας από τή Γενική Διεύθυνση-Πρό-εδρο, Διοικητικό Συμβούλιο, Γενικό Διευθυντή, πού άποτελούν τό έπίπεδο 1, καί τελειώνοντας στους άλ-λους έκτελεστές του έπιπέδου 8, δηλαδή τούς εργα-τες. Άνάμεσα στά δύο αυτά άκρα τοποθετούνται οι διάφορες όμάδες δραστηριότητας, οι τομείς, τά έρ-γοστάσια, τά έργοστασιακά τμήματα, οι ύπηρεσίες, τά τμήματα ή γραμμές παραγωγής. Σχηματικά, ή ορ-γανωτική δομή της εταιρίας παρουσιάζεται στό σχήμα της έπόμενης στήλης.¹⁵

Μιά τέτοια διάρθρωση της εταιρίας από πρώτη όψη μπορεί νά δημιουργήσει την εντύπωση μιάς δη-μοκρατικής λειτουργίας της μέ τή συμμετοχή των εργαζομένων στή λήψη των αποφάσεων. Τί συμβαί-νει όμως στην πραγματικότητα; Άν εξετάσουμε από κοντά τό όλο σύστημα, διαπιστώνουμε πώς, ενώ στό πιο ψηλό έπίπεδο άποφασίζονται γενικοί καθορι-στικοί στόχοι, όπως οι στόχοι πού άφορούν τήν

ανάπτυξη, τά κέρδη, τίς επενδύσεις, τήν τεχνολογία κτλ., ή καθορισμός των στόχων του τελευταίου έπι-πέδου περιορίζεται στην πραγμάτωση των προκαθο-ρισμένων στά ψηλότερα έπίπεδα γενικότερων στό-χων.

Έτα-ρ-χικό έπί-πεδο	Όργανωση πού άντιστοιχεί	Στόχοι	Χρόνος
1.	Προεδρία καί Διοικητικό Συμβούλιο (ΗΠΑ)	Γενικοί στόχοι	10-15 χρόνια
2.	Όμάδες (π.χ. όμάδα ήλε-κτρικών στοιχείων του (Dallas)	Εστρατηγική	5-10 χρόνια
3.	Τμήματα (π.χ. ευρωπαϊκό τμήμα)	Τακτική	1-3 χρόνια
4.	Θυγατρικές (π.χ. Texas Instr.France)	Πλάνα ενός χρόνου	1 χρόνο
5.	Μονάδες δραστηριότητας (π.χ. μονάδα κυκλωμάτων της Villeneuve)	Προβλέψεις γιά μικρό χρονικό διάστημα	1-6 μήνες
6.	Κλάδοι (π.χ. κλάδος παρα-γωγής, του έργοστασίου)	Πρόγραμμα γιά μικρό διάστημα	1 μήνα
7.	Γραμμές παραγωγής (π.χ. γραμμή N.Pack του πρώιμου)		
8.	Έκτελεστές		

Πιό συγκεκριμένα, γιά ένα άπλό εργάτη της Texas Instruments Inc. ή καθορισμός από τόν ίδιο όρισμέ-νων στόχων περιορίζεται.

Όσον άφορά τόν Τομέα ποιότητα:

Έπυευθυνότητα: Έ ήγγύηση γιά τήν ποιότητα των χειροποιήτων προϊόντων

Κριτήριο: Τό ποσό των άπορριμμάτων
Στόχος: Έ μείωση του άριθμού των άπορριμ-μάτων κατά 15%.

Όσον άφορά τόν Τομέα ποσότητα:

Έπυευθυνότητα: Έ ήγγύηση γιά τή μεγαλύτερη παραγωγικότητα του εργάτη

Στόχος: Έ αύξηση της προσωπικής παραγωγικό-τητας κατά 15%.

Άς πάρουμε ένα άλλο συγκεκριμένο παράδειγμα έφαρμογής της DPO από τή γαλλική Banque Na-tionale de Paris.¹⁶ «Ο στόχος μας στίς 31 Δεκεμβρίου είναι νά καλύτερεύσουμε κατά 10% τήν ποιότητα των διάτρητων καρτών (cartes perforées): αυτό στην πράξη προϋποθέτει ότι ή πρώτη όμάδα (Α) θά συμ-μετέχει κατά 8%, ή δεύτερη κατά 15% κτλ. καί ότι ή δεσποινίδα Χ ή Ψ άποφάσισε καθόσω τήν άφορά: Κάνω περίπου 300 λάθη τό μήνα, ή στόχος μου είναι νά πέσω στά 250.»

Άν στό σύνολο της DPO μπορούμε τελικά νά βρούμε ίχνη μιάς κάποιας συμμετοχής από μέρους

15. Guy Postel, *Gestion par objectifs et participation*, Paris, 1971, σελ. 25.

16. Δελτίο MO Banque National de Paris του Centre Admini-stratif de Lyon, Ιούλιος 1970, σσ. 2 καί 3.

τῶν ἐργαζομένων, αὐτὴ τελικὰ περιορίζεται στὸν αὐτοέλεγχον ἀπὸ κάθε ἐργαζόμενο τῆς ἐργασίας του καὶ στὸν καθορισμὸ τῆς καλύτερης διάθεσης τῆς ἐργατικῆς του δύναμης σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν καλύτερη χρησιμοποίηση τῶν μέσων πού τοῦ διαθέτει ἡ ἐπιχείρηση. Συχνά, ὁ αὐτοέλεγχος αὐτὸς παίρνει ἀκράτως Ταιλωρικά μορφές καὶ φθάνει μέχρι τῆς χρονομέτρησης τῶν ἐργατῶν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους.

Ὅπως σωστά τονίζει ὁ Gerard Donnadiue, ¹⁷ «ἡ DPO σημαίνει συγκεντροποίηση τῶν συστημάτων προγραμματισμοῦ, πληροφόρησης καὶ ἐλέγχου, συνδεμένη μὲ τὴ διάθεση τῶν ἀποτελεσμάτων γιὰ τὸν καθένα καὶ τὴν πλατιά ἀποκέντρωση τῆς ἐκτέλεσης». Ἡ ἀποκέντρωση αὐτὴ ἔχει σάν συνέπεια μιὰ κάποια ἀυτονομία τῶν διαφόρων πυρηνῶν ἐργασίας πού ἐκφράζεται συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι κάθε μονάδα ἐργασίας ἀποτελεῖ ἓνα «κέντρο κέρδους» μὲ τὸ δικό του προϋπολογισμὸ, τὸ κόστος καὶ τὰ ἐξοδα του, τὰ κέρδη του, πού φυσικὰ ὅλα ἐγγράφονται στὰ πλαίσια τοῦ γενικοῦ προϋπολογισμού τῆς ἐπιχείρησης. Συνδυάζονται ἔτσι μὲ τὴ DPO δύο παράλληλοι στόχοι τῆς ἐργοδοσίας, ἐνδυσιαστικά διατηροῦνται ἀνέπαφες οἱ διαρθρωτικές ἀρχές τῆς ἐπιχείρησης. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ὁ διαχωρισμὸς τῶν εὐθυνῶν σχετικὰ μὲ τοὺς ἐπὶ μέρους προϋπολογισμοὺς καὶ τὰ προγράμματα καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων στὴν ἐπεξεργασία τῶν καλύτερων τρόπων πραγματοποιήσεώς τους, χωρὶς ἡ συμμετοχὴ αὐτὴ νὰ ἔχει ἐπιπτώσεις στὴ διαμόρφωση τῶν γενικότερων στόχων τῆς ἐπιχείρησης. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἡ χρησιμοποίησιν αὐτῆς τῆς συμμετοχῆς καὶ τοῦ αὐτοέλεγχου γιὰ νὰ δοθεῖ ἡ ἐντύπωση στοὺς ἐργαζομένους ὅτι ἡ ἐπιχείρηση ἀποτελεῖ κάτι δικό τους, ὅτι τὰ συμφέροντά τους εἶναι δεμένα μὲ ἐκεῖνα τῆς ἐπιχείρησης, μὲ συνέπεια ν' αὐξάνουν τὴν παραγωγικότητά τους.

3) Συνδιαχείριση «Mitbestimmung» (Γερμανία)

Ἡ γερμανικὴ συνδιαχείριση κατὰ κοινὴ ὁμολογία ἀποτελεῖ γιὰ τοὺς ἀστοὺς θεωρητικοὺς πρωτοποριακὸ μοντέλο συμμετοχῆς. Συνάμα, εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ συνδιαχείριση παίζει στὴν Ὁμοσπονδιακὴ Δημοκρατία τῆς Γερμανίας (ΟΔΓ) καθοριστικὸ ρόλο στὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς χώρας. Ἡ σχετικὴ νομοθεσία τῆς ΟΔΓ ἀποτελεῖται βασικά ἀπὸ πέντε νόμους: τοῦ 1951, τοῦ 1956, τοῦ 1970, τοῦ 1972 καὶ τὸν τελευταῖο τοῦ 1976, πού ἐπεκτείνει τὸ καθεστῶς πού ἴσχυε γιὰ τὴ σιδηρουργία καὶ τὰ δρυεῖα μὲ βάση τὸ νόμο τοῦ 1951 καὶ στοὺς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας. Χωρὶς νὰ τοὺς ἐξετάσουμε διεξοδικά, πιστεύουμε ὅτι ἐνδιαφέρει νὰ δοῦμε κάτω ἀπὸ ποίες συνθήκες μπόρεσε νὰ ἐφαρμοστεῖ ἓνα τέτοιο σύστημα στὴν ΟΔΓ κι ἐπίσης τί

συγκεκριμένα ἀποτελέσματα ἔφερε σὲ σχέση μὲ τίς ἄλλες καπιταλιστικὲς χώρες σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος.

Οἱ ρίζες τῆς Mitbestimmung θὰ πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνὴ ὁ ἐμπνευστὴς τῆς συνδιαχείρισης ἦταν ἡ ἐργοδοσία, εἰδικότερα στὴν περιοχὴ τῆς Ruhr. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου κάτω ἀπ' τὴ διεθνὴ συγκυρία καὶ τὴν ἄνοδο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴν ἴδια τὴ Γερμανία, τὰ συνδικάτα ἀναγνωρίζονται σάν νόμιμοι ἐκπρόσωποι τῶν ἐργαζομένων. Συνάμα, γίνεται μιὰ πρώτη προσπάθεια γιὰ νὰ θεσμοποιηθεῖ ἡ συνεργασία ἀνάμεσα στοὺς ἐργαζομένους καὶ τὴν ἐργοδοσία μὲ τὴ δημιουργία τῆς «κεντρικῆς ομάδας ἐργασίας», διμεροῦς ὄργανου, πού προορίζεται νὰ ρυθμίζει τὰ προβλήματα πού εἶχε δημιουργήσει ὁ πόλεμος. Τὸ ὄργανο αὐτὸ διαλύθηκε λίγα χρόνια ἀργότερα χωρὶς νὰ γνωρίσει ἰδιαιτέρη ἐπιτυχία. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀπὸ τὸ 1848, περίοδο ἐπαναστατικῶν συγκρούσεων σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη, οἱ Γερμανοὶ ἐργάτες εἶχαν ἀρκετὰ προωθημένα αἰτήματα ἀναφορικὰ μὲ τὴ συμμετοχὴ, καὶ ἡ πρώτη ὁργάνωσή τους ζητοῦσε ἤδη τὴν ἐκλογὴ τῶν ἀρχιεργατῶν καὶ τῶν ἐπιτηρητῶν ἀπὸ τοὺς ἐργαζομένους.

Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1919 θέτει γιὰ πρώτη φορὰ ἐπίσημα τίς βάσεις τῆς συμμετοχῆς. Στὸ ἄρθρο τοῦ 165 ἀναφέρεται: «Οἱ ἐργάτες καὶ οἱ ὑπάλληλοι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ συνεργάζονται σὲ ἰσοτίμη βάση μὲ τοὺς ἐργοδότες γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν μισθῶν καὶ τῶν συνθηκῶν ἐργασίας καὶ γιὰ τὴ γενικότερη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Οἱ ὁργανώσεις τῶν ἐργοδοτῶν καὶ ἐργαζομένων καὶ οἱ συμφωνίες ἀναγνωρίζονται. Ἡ ἐκπροσώπηση τῶν ἐργατῶν καὶ ὑπαλλήλων ἀναγνωρίζεται νόμιμα μὲ σκοπὸ τὴν προώθηση τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων τους.»

Στὴ βάση αὐτοῦ τοῦ ἁρθρου ψηφίστηκε ὁ πρῶτος νόμος τοῦ 1920 πού ἐπέτρεπε τὴ συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων στὸ συμβούλιο ἐπιτελείας τῶν ἐταιριῶν περιορισμένης εὐθύνης, ἐνῶ συγχρόνως διατύπωνε ὁρισμένα περιορισμένα δικαιώματα τῶν ἐργασιακῶν συμβουλίων ἀναφορικὰ μὲ τὴ συνδιαχείριση. Ἀπὸ τὸ 1933 μέχρι τὸ τέλος τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου σταμάτησε κάθε πρόοδος πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς συμμετοχῆς, γιὰ νὰ ἐπαναληφθεῖ μετὰ τὸ 1947. Γιὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς περιόδου μετὰ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη μὰς ὁρισμένα καθοριστικὰ στοιχεία, πού ἐπηρέασαν τὴ διαμόρφωση τῆς συνδιαχείρισης:

— Κατ' ἀρχήν, τὴν τραγικὴ κατάσταση τῆς χώρας καὶ τὴν ἀνάγκη ἀνοικοδόμησής της, ἀνάγκη πού ἦταν αἰσθητὴ ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιά βέβαια τόσο γιὰ τοὺς ἐργαζομένους ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐργοδοσία.

— Ὅτι ἡ ἀνοικοδόμησις αὐτὴ μὲ βάση τὴ δομὴ τῶν κρατῶν τῶν ὁποίων οἱ στρατοὶ κατέλαβαν

17. Donnadiue G., *Citoyen dans l'entreprise*, Paris, 1974, σ. 123.

- τήν ΟΔΓ, δέν μπορούσε παρά νά πραγματοποιηθεῖ σέ καπιταλιστικά πλαίσια καί μάλιστα κάτω ἀπό τήν ἄμεση καθοδήγηση τῶν ξένων.¹⁸
- Τίς ἰδιαίτερα δύσκολες συνθήκες πού ὑπῆρχαν γιά τήν ἀνασύνταξη τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων ἀνάμεσα σέ αὐτὸ καί τῇ σοσιαλδημοκρατίᾳ.
 - Τὴν ἀνάγκη νά δοθεῖ μιά κάποια ἔστω εἰκονικὴ ἱκανοποίησις στοὺς πόθους τῶν ἐργαζομένων καί νά προληφθοῦν δξύτερες ἀντιδράσεις τους.

Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθήκες τὸ σύνθημα γιά μιά «ἀπαραιτήτη κοινωνικὴ εἰρήνη» βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος. Καί ἡ συνδιαχείριση ἐπικράτησε ἀπὸ τὸ 1947 μὲ τὴν ἐνίσχυση τῶν ΗΠΑ καί τῆς Μεγάλης Βρετανίας, καί ἀποτέλεσε βασικὸ συστατικὸ τοῦ θεωρητικοῦ ὑπόβαθρου τόσο τῆς Γερμανικῆς Σοσιαλδημοκρατίας ὅσο καί τῶν Χριστιανοδημοκρατῶν πού καί τὴν πρωτοθεμελίωσαν μέ τῇ γνωστῇ Formierte Gesellschaft τοῦ L. Erhard. Die formierte Gesellschaft σημαίνει, ὅπως ἔλεγε ὁ Dr. Erhard, ὅτι ἡ κοινωνία αὐτὴ δέν ἀποτελεῖται ἀπὸ τάξεις καί ὁμάδες πού ἀναζητοῦν τὴν πραγματοποίησης στόχων πού ἀλληλοαποκλείονται ἀλλὰ στηρίζεται, ἀντίθετα, στῇ συνεργασία ὧλων τῶν ὁμάδων καί συμφερόντων μακριὰ ἀπὸ κάθε ταξικὴ ἀνάγκη.¹⁹

Ἡ σχετικὴ νομοθεσία, πού προαναφέραμε καί πού ἀναφέρεται στῇ συνδιαχείριση καί γενικότερα τῇ συμμετοχῇ, ἄφορᾷ τίς συλλογικὲς συμβάσεις, τῇ συμμετοχῇ σέ ὄργανα πληροφόρησης, τὸ μετοχικὸ σύστημα καί τῇ συμμετοχῇ σέ ὄργανα ἀπόφασης. Γιά τὰ τελευταῖα ἡ γερμανικὴ νομοθεσία εἶναι πιὸ προσηλωμένη σὲ σχέση με τίς ἄλλες χώρες, ὅμως μὲ βασικὲς παραχωρήσεις ἀπὸ μέρους τῶν ἐκπροσωπευτικότερων ὁργανώσεων τῶν ἐργαζομένων. Ἐτσι, ἡ γερμανικὴ ἐργοδοσία μπόρεσε νά κερδίσει τὴ μεγαλύτερη ἴσως ὑποχώρηση σχετικὰ μὲ τὸν περιορισμὸ τῶν ἀπεργιών, ἀκόμα καί τὴν ἀπαγόρευσιν τους. Μὲ βᾶση τῇ γερμανικῇ νομοθεσίᾳ δέν θεωροῦνται νόμιμες παρά οἱ ἀπεργίαι πού γίνονται γιά νά ἐνισχύσουν αἰτήματα πού συζητιοῦνται στὰ πλαίσια τῶν συλλογικῶν συμβάσεων. Μ'αὐτὸ τὸ πνεῦμα, ἂν ἓνα διαιτητικὸ δικαστήριον ἀποφασίσαι ὅτι μιά ἀπεργία εἶναι παράνομη, τὸ συνδικάτο πού τὴν ὑποστηρίζει μπορεῖ νά ὑποχρεωθεῖ νά πληρώσει πρόστιμο μέχρι 1 ἑκατομ. γερμ. μάρκα.²⁰ Ὁ μηχανισμὸς αὐτὸς εἶναι σέ τέτοιο βαθμὸ σεβαστὸς ἀπὸ τίς ὁργανώσεις τῶν ἐργοδοτῶν, ὥστε ὑπῆρξαν περιπτώσεις πού οἱ ἴδιοι καταδίδωσαν δικαστικὰ ἐργοδότες πού

ὑποχρεώθηκαν γιά οἰκονομικοὺς λόγους νά ὑποταχτοῦν στὰ αἰτήματα τῶν ἐργαζομένων πού κήρυξαν αὐθόρμητες ἀπεργίες. Θὰ πρέπει νά σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ κατὰστασις αὐτὴ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ 1969 καί πέρα εἶχε σάν συνέπεια τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀπεργιῶν ἀκὼν ἀγάνων χωρὶς τὴν ὑποστηρίξη τῶν συνδικάτων καί τὴν ἐπανεξέταση ἀπὸ μέρους μεγάλων συνδικαλιστικῶν ὁργανώσεων, ὅπως τῆς A.G.Metall, τοῦ ὅλου προβλήματος. Παρ' ὅλα αὐτὰ, σέ σχέση με τίς ἄλλες χώρες τῆς Δ. Εὐρώπης, τόσο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπεργιῶν καί τῶν ἀπεργῶν ὅσο καί ἡ διάρκειά τους εἶναι πολὺ μικρότερος στὴν ΟΔΓ. Ἐτσι, ἀπὸ τὸ 1961 μέχρι τὸ 1970 ἔχουμε 98.000 ἀπεργοὺς στὴν ΟΔΓ, 2.021.000 στὴ Γαλλία καί 3.508.000 στὴν Ἰταλία, καί 321.000 μέρες ἀπεργίας ἀπὸ τὸ 1961 ὥς τὸ 1970 στὴν ΟΔΓ ἔναντι 2.509.000 στὴ Γαλλία καί 15.247.000 στὴν Ἰταλία.²¹

Αὐτὸ πού κατὰ τὴ γνώμη μας ἔχει ἰδιαίτερη σημασία εἶναι νά δοῦμε τίς πρακτικὲς ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς νομοθεσίας ἀπὸ τὴν ἄποψη 1) τῆς ἐξέλιξης τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος καί 2) τῆς θέσεως τῶν ἐργαζομένων.

1) Δυὸ σημεῖα εἶναι καθοριστικὰ σέ σχέση με τὴν ἐξέλιξη τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος: α) Ἡ μονοπωλιακὴ συγκέντρωση καί ἡ ἀξαναόμνη ἰσχύς τῶν μονοπωλίων, β) Ἡ συγχώνευσις τραπεζικοῦ καί βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, μὲ πρωτεύοντα ὅλο καί περισσότερο τὸ ρόλο τοῦ τραπεζικοῦ.

Αὐτὰ εἶναι στενὰ συνδεδεμένα με τὸν ἐνιαῖο μηχανισμό κράτους-μονοπώλιο τοῦ MKM. Ἐτσι, ἐνῶ τὸ 1969 ὑπῆρχαν 50 ἐπιχειρήσεις πού εἶχαν chiffres d'affaires τὸ λιγότερο ἓνα δισεκατομμύριον μάρκα, τὸ 1976 ἔγιναν 84, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐννέα τράστ πού ξεπερνοῦν τὰ 10 δις. γερμ. μάρκα· ἂν πάρουμε τὸ διάστημα 1962-1970, ἔχουμε τὴν ἐξῆς ἐξέλιξη:²²

Ποσοστὸ ἐλέγχου τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ τίς πρῶτες ἐξὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ κλάδου

	1962 %	1970 %
Ὁρυχεῖα	34,3	93,3
Βιομηχανία μαργαρίνης	86,6	90,5
Ἀεροπλάνα	72,3	84,8
Αὐτοκίνητα	67,7	—
Ζάχαρη	56,0	60,0
Σιδηρουργία	39,9	51,2
Χημεία	35,5	36,2
Χαρτί	37,8	43,0

Συγχρόνως, ἐντείνεται ἡ συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου, πού ἐνισχύθηκε ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τίς

18. Γιά παράδειγμα στὸ Landtag της Rhenanie Westphalie, στὰ πλαίσια τῆς ἀναδιοργάνωσης τῆς βιομηχανίας, ψηφίστηκε ἡ ἐθνικοποίηση τῶν ὁρυχέων τῆς Ruhr, ἀλλὰ ἡ ἐθνικοποίηση δέν ἔγινε λόγω τῆς ἀντίθεσης τῶν Βρεταννῶν, πού σὲ ἀντικατάσταση «πρόσφεραν» τὸ δικαίωμα τῆς συνδιαχειρίσεως στοὺς ἐργαζόμενους.

19. Documents, mars-avril 1966, σελ.31 καί 139.

20. Revue Internationale du Travail, Vol. 109, No 1, janvier, 1974, σσ. 1-24.

21. Buboïs, J.P., «L' Allemagne fédérale après Brandt crainte et misère de la gauche allemande», στὸ Contradictions, N°7/1975, σ. 119.

22. Catherine Miles, Economie et Politique, N 262, σ. 109 καί 122.

σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις. Ἔτσι, τὸ 1960 στὴ μεταλλουργία 6 τράστ ἐλέγχουν τὸ 56% τοῦ κλάδου, ἐνῶ τὸ 1970 3 τράστ ἐλέγχουν τὸ 56%.

Στὴ Χημεία, τὸ 1960 8 τράστ ἐλέγχουν τὸ 63%, ἐνῶ τὸ ἴδιο ποσοστὸ ἐλέγχεται ἀπὸ 3 τράστ τὸ 1970. Στὴ Βιομηχανία αὐτοκινήτου, 6 τράστ ἐλέγχουν τὸ 1960 τὸ 73% καὶ 4 τράστ τὸ 1970. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους κλάδους. Κι ἐνῶ συνεχίζεται ἔτσι ἡ χαρακτηριστικότερη τάση τοῦ καπιταλισμοῦ γιὰ τὴν ΟΔΓ, ἡ γενικὴ οἰκονομικὴ κρίση ὄχι μόνον δὲν τὴν ἄφησε ἀνεπαρῆ μά τὴν ἐπληξε, ὅπως καὶ τίς ἄλλες καπιταλιστικές χώρες.

2) Ἄν τώρα τοποθετηθοῦμε στὴν πλευρὰ τῶν ἐργαζομένων, διαπιστώνουμε ὅτι παρὰ τὴ συνδιαχείριση ἢ μᾶλλον μὲ τὴ συνενοχὴ τῆς συνδιαχείρισης οἱ μισθοὶ τους, ἡ ἀγοραστικὴ τους δύναμη ἦταν σὲ πτώση. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, τὸ γνωστὸ ἐβδομαδιαῖο γερμανικὸ οἰκονομικὸ περιοδικὸ *Wirtschaftswache* ὑπολόγισε τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1975 ὅτι θὰ χρειαζόταν τὸ λιγότερο 8 μὲ 10% αὐξηση τῶν μισθῶν τὸ 1975 γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἀγοραστικὴ δύναμη μὲ βάση τὴν ἄνοδο τῶν τιμῶν, ποὺ κυμαίνονταν ἀνάμεσα σέ 5% καὶ 6%. Τὰ συνδράματα, στὰ πλαίσια τῆς συνδιαχείρισης, ἀποδέχτηκαν αὐξήσεις 4% γιὰ τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους καὶ 5% γιὰ τοὺς ἐργάτες τῆς μεταλλουργίας, πράγμα ποὺ σημαίνει ἀπόλυτη μείωση τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως.

Ἄν τώρα λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὸ ποσοστὸ αὐξησης τοῦ μισθοῦ κατὰ ὥρα, βλέπουμε ὅτι στὴν ΟΔΓ αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ χαμηλότερα τῆς ΕΟΚ. Σὲ τέσσερα χρόνια αὐξήθηκε κατὰ 55,9% στὴ χειροτεχνία ἐναντι 70,4% τῆς Γαλλίας καὶ 91,4% τῆς Ἰταλίας.

Τὰ συνοπτικὰ αὐτὰ στοιχεῖα, ποὺ δίχως ἄλλο δίνουν μιά ὄχι πλήρη εἰκόνα τῆς οἰκονομικοκοινωνικῆς κατάστασης τῆς ΟΔΓ, ἀποδεικνύουν κατὰ τὴ γνώμη μας δύο βασικὰ στοιχεῖα: 1) Μὲ τὴ συνδιαχείριση ὄχι μόνον δὲν ἀποδυναμώνει τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα στὴν ΟΔΓ, ἀλλὰ ἀντίθετα ἐνισχύονται ἴσως περισσότερο ἀπ' ἄλλοι οἱ κυρίαρχες τάσεις του (συγκέντρωση, συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου). 2) Οἱ Γερμανοὶ ἐργαζόμενοι ὄχι μόνον δὲν μπόρεσαν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τίς συνέπειες τῆς κρίσης, ἀλλὰ ἀντίθετα σὲ πολλὰ σημεῖα βρίσκονται σὲ μειονεκτικὴ θέση σὲ σχέση μὲ τοὺς συναδέλφους τους ἄλλων χωρῶν.

γ. προοπτικές

1) Κριτικὴ θεώρηση τῆς αὐτοδιαχείρισης

Ἡ αὐτοδιαχείριση παρουσιάζεται ἀπὸ τοὺς υποστηρικτὲς τῆς σὰν βασικὸ συστατικὸ στοιχεῖο μιάς μετακαπιταλιστικῆς κοινωνίας. Προβάλλεται σὰν ἐναλλακτικὸ πρότυπο στὸν ὑπάρχοντα σοσιαλισμὸ καὶ ἐκφράζει συγκεκριμένες ἐλπίδες τῶν ἐργαζομένων σὲ διάφορα ἐπίπεδα, ὅπως «τὴ ζωὴ τῆς συνουκί-

ας, τὴ διαχείριση τοῦ συλλογικοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ, τῶν κέντρων τῶν νέων ἐργαζομένων κτλ.». ²³

Ἔτσι, ἡ ἀνομοιογένεια καὶ ἡ ἔκταση τῶν προβλημάτων, ποὺ καλεῖται νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ αὐτοδιαχείριση, δείχνουν καὶ τὴ σπουδαιότητα τοῦ συστήματος αὐτοῦ γιὰ ὅσους τουλάχιστο τὸ προβάλλουν.

Στὸ πρῶτο σκέλος τῆς κριτικῆς μας τῆς αὐτοδιαχειριστικῆς κοινωνίας θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὰ μαρξιστικὰ ἰδεολογικὰ ὑπόβαθρα τῆς αὐτοδιαχείρισης, ποὺ στὴν οὐσία ἀποτελοῦν ἄρνηση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας. Ἔτσι, στὴν προοπτικὴ τῆς αὐτοδιαχείρισης γίνεται μιά γενικὴ κριτικὴ τόσο τῆς ἐξουσίας ὅσο καὶ τῆς ἱεραρχίας. Συνάμα, μιά καὶ τὸ κράτος, τὸ ὁποιοδήποτε κράτος, ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ φύση περιέχει, ὅπως καὶ ἡ κάθε ὁργάνωση, τὸ στοιχεῖο τῆς ἐπιβολῆς, γίνεται μιά κριτικὴ τοῦ κράτους. ²⁴

Ἀπὸ μαρξιστικὴ ἀποψη, ἡ θεμελίωση αὐτῆς τῆς κριτικῆς ἀναζητεῖται γενικά στὴν ἐμπειρία τῆς Κομμουνας τοῦ Παρισιῦ καὶ στὰ ὅσα ἔγραψε ὁ Μάρξ γι' αὐτήν. Ἄν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ παρακολούθησε ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὴν Κομμούνα τοῦ Παρισιῦ, εἶναι ἐξίσου βέβαιο πὼς, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ἦταν ἐπιφυλακτικὸς, ἀργότερα μίλησε γι' «αὐτοὺς τοὺς Παριζιάνους ποὺ ἔκαναν ἐφοδο στὸν οὐρανόν». Στὴ συνολικὴ του πάντως κριτικὴ γιὰ τὴν Κομμούνα δὲν παράλειψε νὰ ἀναλύσει τίς ἀδυναμίες τῆς, κι ἀνάμεσα σὲ κείνες ποὺ «στοίχισαν τὴ ζωὴ τῆς Κομμουνας» ἀναφέρει ἀκριβῶς τίς πτυχές ποὺ παραδόξως προβάλλουν ὡς ὑποστηρικτικὲς τῆς αὐτοδιαχείρισης.

Πρὶν ἀπ' ὅλα, ὁ Μάρξ ἀποκλείει κάθε δυνατότητα μετασχηματισμοῦ τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος μὲ πείρασμα αὐτοδιαχείρισης. Γράφει: ²⁵: «Τὸ συνεταιριστικὸ σύστημα, περιορισμένο στὶς μικροσκοπικὲς μορφές ποὺ προέρχονται ἀπὸ τίς ἀτομικὲς προσπάθειες τῶν μισθωτῶν σκλάβων, εἶναι ἀνίκανο νὰ σχηματίζει ἀπὸ μόνον τοῦ τὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία. Γιὰ νὰ μετατραπεῖ ἡ κοινωνικὴ παραγωγή σὲ ἕνα πλατὺ ἄρμονικὸ συνεταιριστικὸ σύστημα ἐργασίας, ἀπαιτοῦνται γενικὲς ἀλλαγές. Οἱ ἀλλαγές αὐτές δὲν θὰ ἐπιτευχθοῦν ποτέ χωρὶς τὴ χρησιμοποίηση τῶν ὀργανωμένων δυνάμεων τῆς κοινωνίας.»

Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα ὁ Ἑνγκελς, σὲ ἄρθρα του γιὰ τὸν ἀναρχισμό καὶ τὸν ἀναρχοσυνδικαλισμὸ, κατηγορεῖ ὅσους κριτικάρουν γενικά καὶ ὀρίστη καθε πειθαρχία, κάθε ἱεραρχία, κάθε συγκεντρωτισμὸ. ²⁶ Ὅμως, ἂν καὶ τὸ πρῶτο αὐτὸ σκέλος τῆς κριτικῆς στὴν αὐτοδιαχείριση ἔχει σημασία, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς τοποθέτησός τῆς αὐτοδιαχείρισης—σὰν συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ πρῶτου μετακαπιταλιστικοῦ σταδίου—στὰ πλαίσια τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, αὐτὸ ποὺ προέχει εἶναι οἱ συνέπειες

23. Blge Πρόλογο τοῦ Μ. Rocard στὸ βιβλίο τοῦ Μ. Drulovic, *L'autogtion prevue*, Paris, 1973.

24. Yvon Bourdet, *Pour l'autogestion*, Paris, 1974, σ. 95.

25. K. Marx, *La guerre civile en France*, Paris, 1962, σ. 46.

26. Engels, *De l'autorit*, Paris, 1970, σ. 115.

της πρακτικής εφαρμογής της και οι κίνδυνοι να δημιουργήσει μία σειρά αντιφάσεις, χαρακτηριστικές του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, με σοβαρή πιθανότητα έπιστροφής σ' αυτόν.

α) Δεν λαμβάνονται υπ' όψη τα καλά τοια της καπιταλιστικής κοινωνίας τόσο από την άποψη της θέσης των εργαζομένων όσο και από την άποψη της αντικειμενικής διαφοράς που υπάρχει ανάμεσα στις επιχειρήσεις. Αναφορικά με το πρώτο σημείο, είναι απαραίτητο να δοθούν πρώτα οι υλικές βάσεις και η πρακτική δυνατότητα στους εργαζόμενους για να μπορέσουν αυτόνομα να πάρουν τη διαχείριση στα χέρια τους. Κάτι τέτοιο δεν μπορεί να γίνει αυτόματα χωρίς μία σειρά μετασχηματισμούς, συχνά μακροπρόθεσμους, που συνάμα θα δημιουργήσουν και την ανάλογη ψυχολογία των κυρίαρχων στην εργασία τάξη. Ύπο δὴ πηγάει και η αναγκαιότητα όχι απλώς της μεταφοράς της διαχειριστικής δραστηριότητας από τη μία τάξη στην άλλη, αλλά της πολιτικής και οικονομικής έξουσας.

Σε σχέση με την υπάρχουσα διαφοροποίηση των επιχειρήσεων, η διαφορά αυτή δημιουργεί στά πλαίσια μίας αυτοδιαχειριστικής κοινωνίας αναμφισβήτητες ανισότητες ανάμεσα στους εργαζόμενους. Ύπάρχει κατ' άρχην μία βασική διαφορά ανάμεσα στον παραγωγικό και τον μη παραγωγικό τομέα (που είναι υπερδιογκωμένος στον ΚΜΚ). Κι αν ακόμα θεωρήσουμε δυνατή την εφαρμογή της αυτοδιαχείρισης στο επίπεδο και μόνο της καθαρῶ διαχείρισης για τους αυτούς τομείς, θα είναι άδύνατο να φανταστούμε κάτι τέτοιο για την αυτοδιοίκηση του προϊόντος της εργασίας όσον αφορά το μη παραγωγικό τομέα. Μία σειρά από άλλες διαφορές έρχονται να προστεθούν: η σχέση σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου, η τοποθέτηση των επιχειρήσεων κτλ., που δεν είναι δυνατό να εκλείψουν σε πολλές περιπτώσεις ούτε μακροπρόθεσμα.

β) Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι το πρόβλημα της ιδιοκτησίας: Ποιός θα αντικαταστήσει την άστικη τάξη στην κατοχή των μέσων παραγωγής, στην οικονομική ιδιοκτησία. Στο σοσιαλισμό οι εργαζόμενοι εξακολουθούν να είναι μισθοί, έπομένως, και στο βαθμό που συνεχίζεται η μισθωτή εργασία, δεν μπορούν να μιλάμε για ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής από μέρους των ομάδων των εργαζομένων κάθε επιχείρησης. Το κράτος, αν και ανήκει ως ένα βαθμό στο «συλλογικό εργάτη», δεν παύει να είναι από την ίδια του τη φύση μέρος του έποικοδομήματος: αν και διαχειρίζεται τη λαϊκή ιδιοκτησία, δεν είναι ωστόσο το ίδιο «υποκείμενο της ιδιοκτησίας», έρ' όσον η διαχείριση αυτή δεν έχει σαν σκοπό την «αναπαραγωγή» του κράτους σαν ξεχωριστό σώματος, αλλά την αναπαραγωγή του συνόλου των σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής.

Έτσι, «η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής αναπαράγει σαν να είναι χωρισμένη από τους εργαζό-

μενους, χωρίς ν' αποτελέει την κληρονομία καμιάς άλλης τάξης. Παίρνει λοιπόν τη μορφή της ιδιοκτησίας μίας άοριστης οντότητας: Το κράτος προσδιορίζεται έδω μόνο σαν κάτι ξεχωριστό από τους εργαζόμενους, ως κοινωνικό σώμα. Η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής έξομοιώνεται έτσι τυπικά με την έξέχουσα ιδιοκτησία' ενός οργανισμού του οποίου το περιεχόμενο όρίζεται έξω από τον ίδιο αυτό οργανισμό, από τη φύση των συνολικών σχέσεων παραγωγής».²⁷

γ) Το προϊόν της εργασίας (πρόσθετη εργασία): Κατά το γενικό γραμματέα της Γαλλικής Δημοκρατικής Συνομοσπονδίας Έργασίας (CFDT), «οι εργαζόμενοι θα πρέπει να γίνουν κάτοχοι του συνόλου του προϊόντος της εργασίας τους».²⁸

Όμως η αναγκαιότητα να δίνεται σε κάθε παραγωγικό εργάτη ένας μισθός, δηλαδή ένα μέρος της άξιας του προϊόντος που κατασκεύασε, είναι βασική για την ύπαρξη του συστήματος, για την ανάπτυξη της κοινωνίας στο σύνολό της. Θα πρέπει, έτσι, να ληφθεί υπ' όψη η επιστημονικοτεχνική πρόοδος, το πρόβλημα της παρουσίας ενός μη παραγωγικού τομέα, οι οικονομικές ανισότητες της επιχείρησης, που ως ένα βαθμό μπορεί να απαιτήσουν μία κάποια ανεξαρτητοποίηση του μισθού όχι από την προσφερόμενη εργασία, αλλά από το προϊόν της, με βάση το νόμο της άξιας. Όλα αυτά τα δεδομένα απαιτούν την έπεμβαση ενός οργανισμού υπεύθυνου για την κοινωνία στο σύνολό της, που θα μπορέσει να δημιουργήσει μία δίκαιη και σταθερή ισορροπία. Ο οργανισμός αυτός θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να έπεμβαίνει σαν πραγματικός προγραμματιστής κι όχι σαν διορθωτής εκ των ύστερων, όπως λίγο πολύ προβλέπεται στις γενικές προοπτικές της αυτοδιαχείρισης.

Από αυτή την άποψη, είναι χαρακτηριστική η αντίφαση που παρουσιάζεται για παράδειγμα στη Γιουγκοσλαβία, όπου, ενώ ανεβαίνει συνεχώς το ποσοστό του εισοδήματος των επιχειρήσεων σε σχέση με το εισόδημα του κοινωνικού συνόλου, τους ανώτερους μισθούς έχουν οι μη παραγωγικά εργαζόμενοι, όπως είναι οι στρατιωτικοί, οι διενθεις του ποδοσφαίρου, οι ασχολούμενοι με τη διαφήμιση.²⁹

δ) Η θέση και ο ρόλος της αγοράς έχει ιδιαίτερη σημασία για την όλη προβληματική της αυτοδιαχείρισης. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής είναι ότι καθορίζει τις βασικές οικονομικές σχέσεις έξω από τους μηχανισμούς της αγοράς. Οι σχέσεις έργατικής δύναμης-μέσων παραγωγής-άπόκτησης και αξιοποίησης του σταθερού κεφαλαίου-διάθεσης του προσ-

27. M. Decalliot, *Le mode de production socialiste*, Paris, 1973, σ. 66.

28. Donnadiou, *Citoyens dans l'entreprise*, Paris, 1974, σ. 150.

29. Drulovic, M., *L'autogestion à l'epreuve*, Paris, σ. 89.

Ποσοστά εἰσοδήματος στὴ Γιουγκοσλαβία

Ἔτος	Κοινωνικό σύνολο	Ἐπιχειρήσεις
1959	57,2	42,8
1960	56,7	43,3
1961	49,7	50,3
1962	52,0	48,3
1963	51,7	54,4
1964	45,6	58,7
1965	41,3	61,9
1966	38,1	60,8
1967	39,2	59,4
1968	40,6	60,0
1970		61,9
1971		

τιθέμενου προϊόντος, γίνονται ἔξω ἀπὸ τοὺς μηχανισμούς τῆς ἀγορᾶς σὲ μιά προγραμματισμένη οἰκονομία. Ταυτόχρονα, ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται ἀκόμα ἐμπορικές σχέσεις, πού, ἂν καὶ δὲν ἔχουν τὸν ἴδιο χαρακτήρα πού εἶχαν στὸ καπιταλιστικὸ σύστημα, καθορίζονται ἀπὸ τὴν ἀγορά. Ὅμως, αὐτές οἱ ἐμπορικές σχέσεις δὲν ἀποτελοῦν τὴ βάση τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, δὲν εἶναι καθοριστικές γιὰ τὴν οἰκονομία, ἀλλὰ συμπληρωματικές τῶν προγραμματισμένων σχέσεων. Ἀντίθετα, στὸ σύστημα τῆς αὐτοδιαχείρισης εἶναι πρόδηλο ὅτι ἡ ἀγορά θὰ παίξει καθοριστικὸ ρόλο. Ἐτσι, ὁ Γάλλος σοσιαλδημοκράτης ἡγέτης François Mitterand, στὸν πρόλογο τοῦ κοινού προγράμματος τῆς ἀριστερᾶς διακηρύσσει ὅτι «ἡ αὐτοδιαχείριση θὰ πρέπει νὰ συντελεστεῖ στὴν ἀγορά τοῦ δολλάρου». Ἄν καὶ δὲν θεωροῦμε ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἐκλογῆς μεταξὺ προγραμματισμοῦ καὶ ἀγορᾶς ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ πρόβλημα, πού δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ διαζευκτικὴ πρόταση: αὐτομικὴ ἰδιοκτησία ἢ σοσιαλιστικὴ ἰδιοκτησία, ὥστόσο στὴν περίπτωση πού προωθεῖται ὑπερβολικά ὁ ρόλος τῆς ἀγορᾶς καταλήγουμε στὸ νὰ ἀνατρέψουμε τοὺς ὅρους τοῦ ζεύγους καὶ νὰ ἐπανέλθουμε στὴν αὐτομικὴ ἰδιοκτησία ὑπὸ τὴ μορφὴ τῶν συλλογικῶν ἰδιοκτητῶν (collectifs) τῶν μέσων παραγωγῆς. Ἐπίσης, ὁ καθορισμὸς τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν δὲν μπορεῖ νὰ γίνεται ἀπὸ τὴν ἀγορά, ὅπου ἡ ζήτηση δὲν ἀναποκρίνεται στὴν ἀνάγκη, ἀλλὰ συνειδητὰ μετὰ ἀπὸ ἀπογραφὴ τῶν διαφορῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων ἱκανοποίησής τους. Ὁ πρῶτος τρόπος προσαρμόζεται ἀναποκρίνεται στὴν αὐτοδιαχείριση διὰ μέσου τῆς ἀγορᾶς, ὁ δεῦτερος στὸν προγραμματισμὸ, ὅπου ἡ ἀγορά ἔχει μόνον ἐνδεικτικὸ χαρακτήρα.

ε) Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι σ' ἓνα αὐτοδιαχειριστικὸ σύστημα οἱ αὐτόνομες ἐπιχειρήσεις θὰ ἔχουν τὴν τάση νὰ μειῶνουν τὸ κόστος παραγωγῆς καὶ νὰ ἐξοικονομοῦν τὸ μέγιστο ποσὸ ἐργασίας, θὰ προσπαθῶσιν νὰ ἐξετάσουν τίς συνέπειες μιάς τέτοιας πολιτικῆς σ' ὅτι ἀφορᾷ 1) τίς ἐπενδύσεις,

καὶ 2) τίς ἀντιφάσεις πού μποροῦν νὰ προκύψουν ἀνάμεσα στὶς μονάδες παραγωγῆς.

Ἡ μείωση τοῦ κόστους καὶ ἡ ἐξοικονόμηση ἐργασίας ὄχι μόνον δὲν εἶναι κατακριτέες, ἀλλὰ εἶναι ἐπιθυμητές γιὰ τὸ σύνολο τῆς οἰκονομίας, ἡ ἀκόμα γιὰ κλάδους ἢ μονάδες παραγωγῆς, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀλλὰ λειτουργοῦν συντονισμένα. Οἱ δυσκολίες παρουσιάζονται ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ κεντρικὸς ὀργανισμὸς προγραμματισμοῦ παίξει ἀπλῶς ρόλο διαιτητῆ, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ὑστέρων.

1. Ἡ ἀποτελεσματικότητά μιᾶς ἐπένδυσης ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ κοινωνικοῦ συμφέροντος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τῆς στὴν αὔξησιν τῆς κοινωνικῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας. Ἄν τώρα τοποθετηθῶμε ὄχι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς κοινωνικῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας ἀλλὰ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ἑνὸς κλάδου, ἢ ἀκόμα μιᾶς αὐτόνομης μονάδας παραγωγῆς, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ δοῦμε ὅτι ἡ μεγίστη ἐξοικονόμηση ἐργασίας σ' αὐτὴ τὴ μονάδα βρίσκεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴ συνολικὴ οἰκονομία. Ἐτσι, γιὰ παράδειγμα, στὴν ΕΣΣΔ χρησιμοποιοῦται σήμερα, ἐκτός ἀπὸ τὸ συντελεστὴ τοῦ κεφαλαίου³⁰ καὶ τὸ χρόνον πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ἀνάκτησιν τῶν ποσῶν πού ἐπενδύθηκαν, καὶ ἓνας συνθετικὸς δείκτης πού λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας στὸ σύνολό της.

«Ἐπειδὴ σὲ κάθε στιγμῇ οἱ ἐπενδυτικὲς δυνατότητες εἶναι περιορισμένες ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου τῆς συσσωρεύσεως, δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀνεβάσουμε, σὲ κάθε κλάδο ἢ μονάδα παραγωγῆς, τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας στὸ πῶς ὑψηλὸ τεχνικὰ δυνατό στάδιο, χωρὶς αὐτὸ νὰ σταθεῖ ἐμπόδιο στὴ μεγίστη δυνατὴ αὔξησι—οἰκονομικὰ πραγματοποιήσιμη—τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας σὲ παρακονομικὴ κλίμακα.»³¹

Ἄλλος ἓνας ὄχι λιγότερο σοβαρὸς κίνδυνος γιὰ τίς αὐτόνομες ἐπιχειρήσεις προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι, τὴ στιγμῇ πού ἀποφασίζον μιᾶ ἐπένδυση, λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τοὺς τὸ ἐπιτόκιο τῆς στιγμῆς, ἀφοῦ στὶς περισσότερες περιπτώσεις προστρέχουν στὴ δὴμῶσια χρηματοδότηση. Ὅμως αὐτὸ τὸ ἐπιτόκιο εἶναι συγκυριακὸ καὶ μπορεῖ κάλλιστα νὰ μεταβληθεῖ στὰ πλαίσια τῆς γενικότερης οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ ἐιδικότερα στα πλαίσια τῆς πολιτικῆς τῆς πλήρους ἀπασχόλησης. Ἐτσι, ἡ περίοδος τῆς ἀπόσβεσης τῆς νέας ἐπένδυσης δὲν μπορεῖ παρά συμπρωματικά νὰ ἀντιστοιχεῖ στὴν περίοδο καθορισμοῦ τοῦ συγκεκριμένου ἐπιτοκίου. Συνάμα, τὸ ἴδιο τὸ ἐπιτόκιο, ἂν εἶναι ὁμοιόμορφο γιὰ ὅλες τίς ἐπιχειρήσεις καὶ δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν δεδομένα, ὅπως λ.χ. τὴν ἀναλογία σταθεροῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου,

30. Προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἀναλογία ἀνάμεσα στὸ ὕψος τῶν ἐπενδύσεων καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, πού προκύπτει ἀπ' αὐτὸ.

31. Ch. Bettelheim, *Problèmes théoriques et pratiques de la planification*, Paris, 1974.

μπορεί να φέρει σε μειονεκτική θέση μία επιχείρηση σε σχέση με άλλη.

2. Θα εξετάσουμε τώρα τις αντιφάσεις, που μπορεί να δημιουργηθούν ανάμεσα στις διάφορες μονάδες παραγωγής στα πλαίσια της αυτοδιαχείρισης. Ο M. Decaillet εκθέτει αυτό το πρόβλημα με τη βοήθεια συμβολικών σημειώσεων.³²

Ας υποθέσουμε μία μονάδα παραγωγής Ln που θέλει να κάνει οικονομία παραγωγικής εργασίας = c, που θα της επιτρέψει να εξοικονομήσει X% των αγορών της κεφαλαιουχικών αγαθών σ' ένα δοσμένο κύκλο παραγωγής. "Αν αυτή η παραγωγική μονάδα Ln πραγματοποιήσει αυτές τις οικονομίες, αυτό σημαίνει για τόν προμηθευτή της Lm μείωση τών εσόδων του Ψ%." Όμως το κεφάλαιο που κατανάλωσε ο προμηθευτής Lm = Cm, και που αναλογεί σ' αυτή την αγορά, είναι κατώτερο από την αξία του προϊόντος του Lm = Mn, που με τη σειρά του είναι ίσο με το κεφάλαιο που ξόδεψε ο Ln = Cn.

Στήν αρχή υποθέτουμε για τις δυο μονάδες την αναλογία C/M = 1. "Αρα η οικονομία c του Ln μεταφράζεται σ' ένα κέρδος του ποσοστού του εισοδήματος ανάλογο με c/Cn και για τόν προμηθευτή Lm σε μία ζημία ποσοστού ανάλογη με c/Cm." Όμως Cm < Cn και κατά συνέπεια c/Cn είναι μικρότερο από c/Cm πράγμα που σημαίνει ότι το εισόδημα του προμηθευτή μειώθηκε αναλογικά περισσότερο απ' ό,τι αυξήθηκε το εισόδημα του πελάτη του.

"Αν τώρα ο Ln δεν πραγματοποιεί τήν οικονομία και πράγματι μία επιπρόσθετη τιμή τόν προμηθευτή του Lm, το κεφάλαιό του θα είναι τότε Cn-c. "Όταν οι πελάτες του Ln αυξήσουν τήν παραγωγικότητά τους κατά τήν ίδια αναλογία, θα παρατηθούν από ένα μέρος τών αγορών τους. Πράγμα που σημαίνει ότι οι εισπράξεις του Ln θα μειωθούν ανάλογα, εφόσον θα έχει διατηρήσει τα ίδια έξοδα για υλικές δαπάνες. Το εισόδημά του θα μειωθεί αναλογικά περισσότερο απ' ό,τι θ' αυξηθεί το εισόδημα τών πελατών του.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι τά ιδιαίτερα συμφέροντα, ή πιο απλά οι ανάγκες της κάθε επιχείρησης, μπορούν να έλθουν σε αντίθεση με τά συμφέροντα μιάς άλλης επιχείρησης που παράγει μέσα παραγωγής. Οι άρνητικές αυτές συνέπειες επεκτείνονται αυτόματα στο σύνολο τής οικονομίας. "Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Mamice Decaillet, "Μία τέτοια κατάσταση δεν μπορεί να συνεχιστεί, γιατί οδηγεί όλες τις μονάδες παραγωγής στο πουλούν μέσα παραγωγής σε συνεχή χειροτέρευση τής κατάστασής τους. Το άνοιγμα τής αγοράς άπλωσε μετατοπίζει το πρόβλημα χωρίς να του δίνει λύση, γιατί κάθε νέο έσοδο αντιμετωπίζει τόν ίδιο κίνδυνο. Για να υπάρξει ισορροπία τών παραγωγικών μέσων παραγωγής, δημιουργούνται κινήσεις αξίων προς τήν παραγωγή

τών μέσων παραγωγής με συνέπεια τή διόγκωση του κυκλώματος. Τό ποσοστό τού νεοδημιουργηθέντος εισοδήματος σε σχέση με τις υλικές δαπάνες τείνει να μειωθεί στο σύνολο τής παραγωγής. Αυτή ή κατάσταση απαιτεί συμβιβασμούς, που συνεπάγονται αύξηση τών τιμών για τά κεφάλαια που κινδυνεύουν από τήν τεχνική πρόοδο, δηλαδή βασικά τών προμηθευτών σε σχέση με τούς πελάτες, αφού οι προμηθευτές είναι οι πρώτοι που θίγονται από άμεσα. Αυτό δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε μία διαδικασία πληθωριστικού τύπου, που θα καταλήξει σε γενική διόγκωση του κεφαλαίου, επιζήμια για τούς εργαζόμενους και για τό σύνολο τής οικονομίας.

Γενικά, βλέπουμε ότι ή αυτοδιαχείριση, παρά τή φαινομενική της «δημοκρατικότητα», δημιουργεί δξύτατα προβλήματα, επαναφέρει αντιφάσεις καπιταλιστικού τύπου, στηρίζεται σε διαστρεβλωμένους θεωρητικούς τούς και όχι μόνο δεν προωθεί ουσιαστικά—τουλάχιστο με τόν τρόπο που προβάλλεται—τή συμμετοχή τών εργαζομένων στη διαχείριση τών επιχειρήσεων, άλλ' άποτελεί άρνηση τών αναγκαίων διαρθρωτικών αλλαγών που θα προετοιμάσουν τό έδαφος για μία τέτοια συμμετοχή.

2) Οι προοπτικές που άνοίγει ή επιστημονικοτεχνική επανάσταση (ETE)

Εξετάζοντας τό πρόβλημα τής επιστημονικοτεχνικής επανάστασης θα πρέπει ν' άποφύγουμε δύο τάσεις που συχνά παρουσιάζονται: Η πρώτη θεωρεί τήν πρόοδο τής επιστήμης και τής τεχνικής σάν τόν καθοριστικό άν όχι μοναδικό παράγοντα τής κοινωνικής προόδου.³³ Η δεύτερη θεωρεί τήν εξέλιξη τών κοινωνικών σταθμών άσχετη από τήν επιστημονικοτεχνική επανάσταση. "Έτσι, ή ETE θα πρέπει να θεωρηθεί σάν ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων, που οδηγεί στο σχηματισμό τών σχέσεων παραγωγής όχι γραμμικά, αλλά με τήν επέμβαση μιάς σειράς παραγόντων και κυρίως τής ταχικής πάλης.

Δημιουργείται έτσι μία διαλεκτική σχέση άνάμεσα στήν ETE και τήν κοινωνική επανάσταση που συνοπτικά μπορεί να παρουσιαστεί με τόν πίνακα τής σελ. 364, και που προσδίδει επαναστατικό χαρακτήρα στήν ETE.

Από τήν άποψη τών επιστημονικών ανακαλύψεων, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι συντελείται επιστημονική επανάσταση από τή στιγμή που μία νέα θεωρία είναι ικανή να εξηγήσει φαινόμενα που καμιά άλλη δεν ήταν τότε σε θέση να κάνει. "Έτσι, άκόμα κι άν δεχτούμε ότι παρόμοιες θεωρίες είναι πιο συχνές ή περισσότερες στα πλαίσια τής ETE από

33. Βλ. λ.χ. Salisbury, στήν εισαγωγή του στο βιβλίο του Α. Ζαχάροφ, "Η πνευματική έλευση στήν ΕΣΣΔ και ή συνύπαρξη, Παρίσι, 1969, σ. 9 τής εισαγωγής: "Η Χιροσίμα έλλάξε τόν κόσμο." Από δό και μπρός δεν μπορούσε να γίνει λόγος γιά κομμουνιστικό καπιταλισμό, φεουδαρχικό σοσιαλιστικό κόσμο, άλλά για πυρηνικό κόσμο."

Ἐπιστημονικοτεχνική ἐπανάσταση καὶ κοινωνική ἐπανάσταση

Καπιταλιστικὸ σύστημα:

Διμιοι αἰ τις συνθήκες, πού ἐπιτρέπουν τὴν ἐμφάνιση καὶ μιά σχετική ἀνάπτυξη τῆς ΕΤΕ μὲ τὴν συγκέντρωση καὶ συγκεντροποίηση τῆς παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου, καὶ τὴν κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου

Ἡ ΕΤΕ ἀπαιτεῖ:

Συνεχὴ καὶ σταθερὴ παραγωγικὴ διαδικασία—σχεδιασμὸ τῆς παραγωγῆς
Νέες σχέσεις ἀνάμεσα στὰ μέσα παραγωγῆς καὶ τοὺς ἐργαζόμενους—ἀναπροσαρμογὴ

Ἀναπροσαρμογὴ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τῶν σχέσεων πνευματικῆς, χειρωνακτικῆς ἐργασίας

Συντονισμὸ τῆς ΕΤΕ καὶ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἀνθρώπου

Ὁξύνση τῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στὴν κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς. ἀνάμεσα στὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ τὶς σχέσεις παραγωγῆς

Ἀποκατάσταση τῆς ἀντιστοιχίας μεταξὺ σχέσεως παραγωγῆς καὶ ἐπιπέδου ἀνάπτυξης παραγωγικῶν δυνάμεων
Κοινωνικὴ ἐπανάσταση

Ὅ,τι προηγούμενα, εἶναι φανερό ὅτι μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε ὡς ΕΤΕ τὸ σύνολο τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι γεμάτη ἀπὸ παρόμοιες ἀνακαλύψεις.

Ἐκεῖνο πού εἶναι ἀναμφισβήτητο γιὰ ὁ,τι ἀφορᾷ τὰ σημερινὰ δεδομένα, εἶναι ἡ μείωση τοῦ χρόνου πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ μιᾶς νέας θεωρίας.

Ἔτσι, ἀνάμεσα στὴν ἀνακάλυψη καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς χρειάστηκε³⁴

- πᾶνω ἀπὸ ἓνας αἰώνας γιὰ τὴ φωτογραφία (1727-1839)
- 56 χρόνια γιὰ τὸ τηλέφωνο (1820-1876)
- 35 χρόνια γιὰ τὸ ραδιόφωνο (1875-1902)
- 15 χρόνια γιὰ τὸ ραντάρ (1925-1940)
- 12 χρόνια γιὰ τὴν τηλεόραση (1922-1934)
- 6 χρόνια γιὰ τὴν ἀτομικὴ βόμβα (1939-1945)
- 5 χρόνια γιὰ τὰ τρανζίστορ (1948-1953)
- 3 χρόνια γιὰ τὰ ὁλοκληρωμένα κυκλώματα (1958-1961)

Αὐτὴ ἡ ποσοτικὴ ἀλλαγὴ, ἂν καὶ συνεπάγεται νέους ποιοτικούς δεσμούς ἀνάμεσα στὴν ἀνακάλυψη, τὴν ἐφαρμογὴ καὶ τὴν παραγωγὴ, δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι μετατρέπει τὴν ἐπιστὴμὴν σὲ ἄμεση παραγωγικὴ δύναμη. Κι αὐτό, γιατί τόσο ἡ ἀναπαραγωγὴ ὅσο καὶ ἡ διατήρηση τῆς παρωχημένης ἐργασίας εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας. Ἡ κυριαρχία τῶν προϊόντων τῆς παρωχημένης ἐργασίας στὴν ἀνθρώπινη ἐργασία διατηρεῖται μόνο στὸ βαθ-

μὸ πού διατηροῦνται οἱ καπιταλιστικὲς σχέσεις παραγωγῆς. Ἡ ἐπέμβαση τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας στὰ διάφορα στάδια τοῦ κυκλώματος «παραγωγή—ἐπιστὴμη—ἐφαρμογὴ—παραγωγή» σημαίνει ὅτι ἀπὸ μόνῃ τῆς ἡ ἐπιστὴμη δὲν μπορεῖ ἄμεσα νὰ ἐπέμβει στὴν παραγωγὴ χωρὶς τὴ μεσολάβηση τῆς ζωτανῆς ἐργασίας.

Ἀφοῦ καθορίσαμε ἔτσι συνοπτικὰ τὴ θέση τῆς ΕΤΕ καὶ τῆς ἐπιστῆμης εἰδικότερα σὲ σχέση μὲ τὴν παραγωγὴ, μπορούμε τώρα νὰ δοῦμε τὶς ἐπιδράσεις τῆς ΕΤΕ στὴ συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων στὴ διαχείριση τῶν ἐπιχειρήσεων.

— Μιά ἀπὸ τὶς πρώτες ἐπιδράσεις τῆς ΕΤΕ εἶναι οἱ δυνατότητες πού δημιουργεῖ γιὰ τὴ μείωση τοῦ χρόνου ἐργασίας, ἂν καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ ἀναλογία χρόνου ἐργασίας καὶ χρόνου ὑπερεργασίας δὲν παραμένει ἀμετάβλητη, ὅτι οἱ ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων ἀξάνονται καὶ ἄρα ὁ ἀπαραίτητος χρόνος γιὰ τὴν ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐργατικῆς δυνάμεις μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀξάνεται ἀντίστοιχα. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ΕΤΕ, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση στὴν ἐποχὴ τῆς, ἀποτελεῖ ἀντικειμενικὸ παράγοντα, πού ἐπιτρέπει τὴ μείωση τοῦ χρόνου ἐργασίας μὲ τὴν αὔξηση τῆς παραγωγικότητος. Στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο ἐλαττώνεται ὁ ἀναγκαῖος κοινωνικὰ χρόνος ἐργασίας γιὰ τὴν κατασκευὴ ἑνὸς ὁρισμένου ἐμπορεύματος. Αὐτὴ ἡ ἐξοικονόμηση χρόνου μπορεῖ νὰ ἐκδηλωθεῖ πῶς ἔντονα μὲ τὴ γενίκευση τῆς αὐτοματοποίησης στὴν παραγωγὴ. Ἄν οἱ ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς ΕΤΕ δὲν δίνουν ἄμεσα ἐμφανῆ ἀποτελέσματα, αὐτὸ ὀφείλεται εἴτε στὸ ὅτι οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις τοῦ συνόλου τοῦς δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἀναπτυγμένες, εἴτε στὸ ὅτι ἡ ἐξοικονόμηση τοῦ χρόνου ἐργασίας δὲν ἀποτελεῖ ἀκόμα τὴν κύρια οἰκονομὴν πρὸς ἄλλα νὰ πραγματοποιηθεῖ· κι αὐτὸ συμβαίνει, γιατί ἡ παραγωγικότητα ὑπολογίζεται μόνο μὲ χρηματικὰ κριτήρια καὶ ἄρα μὲ τὸ ποσοστὸ κέρδους.

Σήμερα, ἡ ἔλλειψη χρόνου—ἐκτός ἀπὸ τὸν ἰδιομόρφο χρόνο ἐργασίας—καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἀδυναμία πού προκύπτει γιὰ καθὼς ἐργαζόμενο νὰ ἀποκτήσει τὴν ἀπαραίτητη ἐνημέρωση, ἀποτελοῦν σοβαρὰ ἐμπόδια γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ του στὴ διαχείριση. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἐλεύθερες ὥρες δὲν ἀποτελοῦν ἁρμονικὴ συνέχιση τοῦ ἐργάσιμου χρόνου, ἀλλὰ τομὴ, ἀντιστάθμισμα τῶν συνεπειῶν του. Ἔτσι, ὅσο περισσότερο μεῖνεται ὁ χρόνος ἐργασίας, τόσο περισσότερο θ' ἀλλάζει καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος καὶ θ' ἀναπτύσσεται ἡ κοινωνικὴ γνῶση, βασικός παράγοντας τόσο γιὰ τὴ συμμετοχὴ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιχειρήσεως ὅσο καὶ τῆς κοινωνίας γενικότερα.

— Μιά δεύτερη ἐπιδρᾶση τῆς ΕΤΕ σχετίζεται μὲ τὴ δυναμικὴ τῆς ὅσον ἀφορᾷ τὴ σχέση χειρωνακτικῆς καὶ διανοητικῆς ἐργασίας. Ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ περιεχομένου τῆς ἐργασίας πηγάζει ἀπὸ τὶς νέες

34. Magels, *Travail collectif et travail productif dans l'évolution de la pensée marxiste*, Bruxelles, 1974.

σχέσεις που ή ΕΤΕ δημιουργεί ανάμεσα στους ανθρώπους και τα μέσα παραγωγής. Πρόκειται για βασικές αλλαγές που επιφέρει η ΕΤΕ. Οι λειτουργίες της επαναληπτικής κατεργασίας, της παρακολούθησης, του έλέγχου ή της διόρθωσης γίνονται από υλικά μέσα. Ο ρόλος του ανθρώπου τείνει να γίνει όλο και περισσότερο ρόλος σύλληψης συστημάτων και άμεσης παρέμβασης σάν διανοητικής δύναμης εργασίας στην παραγωγή.

— Δύο άλλες επιδράσεις της ΕΤΕ οδηγούν στη διανοητικοποίηση της εργασίας:

1) Πρίν απ' όλα, αυτό που αποτελεί μία από τις άρχες της αυτόματης μηχανής, δηλαδή η κατάργηση της χειρωνακτικής τεμαχισμένης εργασίας, κατάργηση που αποτελεί τη βάση για τη σταδιακή συγχώνευση των διανοητικών και μηχανικών λειτουργιών. Η συγχώνευση αυτή περνάει από μία νέα έννοια της εργασίας τόσο στο επίπεδο του κάθε εργάτη ξεχωριστά και του εργαζόμενου που θέτει σε λειτουργία τη μηχανή και κατανοεί το μηχανισμό της, όσο κι ανάμεσα στους διάφορους εργαζόμενους, στελέχη, μηχανικούς, τεχνικούς κτλ. Και πάλι όμως η έννοια αυτή είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί όσο ο σκοπός της παραγωγής παραμένει η καπιταλιστική συσσώρευση.

2) Ένα άλλο χαρακτηριστικό της ΕΤΕ είναι ότι κάνει συνεχή τη διαδικασία της παραγωγής, καταργώντας τη φυσική ή διανοητική ανθρώπινη επέμβαση σε μεμονωμένες στιγμές της διαδικασίας. Έτσι, ο άνθρωπος έπμβαίνει σ' ένα μεγαλύτερο τμήμα του συνολικού παραγωγικού κυκλώματος, που όλο και θα μεγαλώνει με την είσοδο της αυτοματοποίησης στην παραγωγή. Πρόκειται έδω για μία νέα προοπτική, που ανοίγει καινούργιους όριζοντες για την κατάργηση της τεμαχισμένης και της μη ειδικευμένης εργασίας, ενώ ταυτόχρονα μεγαλώνει το ενδιαφέρον του εργαζόμενου για την παραγωγή και τον σπράχνει να συμμετέχει στη διαχείρισή της.

Τέλος, η ΕΤΕ απαιτώντας νέες μορφές διαχείρισης, σε συνδυασμό με την κοινωνικοποίηση της παραγωγής, την αυξανόμενη συνθετότητα της, θέτει επί τάπητος την αναγκαιότητα της συμμετοχής για την κατάρτιση του απαιτούμενου σχεδίου της παραγωγής και τον έλεγχο της έκτελέσεώς του, ενώ συγχρόνως προσφέρει τεράστιες δυνατότητες ενημέρωσης στο σύνολο των εργαζομένων, στο βαθμό και πάλι που θά καταργηθούν τα στεγανά, ιδιαίτερα τά σχετικά με την πραγματική οικονομική κατάσταση της επιχείρησης, και που η πληροφόρηση θά μεταφράζεται όχι μόνο από τα κάτω προς τα πάνω αλλά και αντίστροφα.

Είναι φανερό έτσι ότι, αν και η ΕΤΕ δέν έδωσε ακόμα όλα της τά αποτελέσματα, και παρά τις δυσκολίες που υπάρχουν λόγω του τρόπου της παραγωγής, ανοίγει νέους όριζοντες για μία ουσιαστική δημοκρατική συμμετοχή.

3) Προοπτικές της συμμετοχής στο σοσιαλισμό

Η κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής αποτελεί την ικανή και αναγκαία προϋπόθεση του προγραμματισμού, με την έννοια ότι επιτρέπει την έπεξεργασία και την έδραϊωση ενός σχεδίου, δηλαδή «ένος σκοπού που προτείνεται να φθάσουμε, και των μέτρων που θά επιτρέψουν την περάτωση αυτού του σκοπού, δηλαδή τον καθορισμό των μέσων πραγματοποίησής του».³⁵

Συνάμα, αν η κρατικοποίηση αποτελεί απαραίτητο παράγοντα για τον προγραμματισμό, δέν άρκει όμως για την εφαρμογή μιάς δημοκρατικής διαχείρισης που με τη σειρά της καθορίζει την αποτελεσματικότητα τόσο του προγραμματισμού όσο και γενικότερα της άσκησης της πολιτικής έξουσίας της εργατικής τάξης.

Ο προγραμματισμός της σοσιαλιστικής κοινωνίας διαφέρει έτσι ποσοτικά απ' αυτόν της καπιταλιστικής, άφου η διαχείριση της παραγωγής έπεκτείνεται στο σύνολο της οικονομίας. Συνάμα όμως επιφέρονται πολλές ποσοτικές διαφοροποιήσεις στο ίδιο τό περιεχόμενο της κοινωνικής διαχείρισης. Η διαχείριση του κοινωνικού συνόλου έναρμονίζεται με εκείνην της οικονομίας και της επιχείρησης. Έτσι, η συμμετοχή στο πολίτη και του εργαζόμενου, ή συμμετοχή στη διαχείριση της χώρας και της επιχείρησης βρίσκονται στενά συνδεδεμένες, ενώ αντιστοιχούν σε νέες μη ανταγωνιστικές σχέσεις παραγωγής.

Τέλος, ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον σημείο σχετικά με τη συμμετοχή στη διαχείριση των επιχειρήσεων αποτελεί ο καθορισμός της «ποσότητας» της συμμετοχής ή ακόμα σε τί πρέπει να ανταποκρίνεται.

Όπως γράφει ο Μ. Decalliot,³⁶ « ο ρόλος της διαχείρισης των εργαζομένων στην παραγωγή (χωρίς να μειώνεται ο πολιτικός τους ρόλος) μπορεί να μην υπέρχει σε όγκο δραστηριότητας, κάτι που είναι απαραίτητο για την αναπαραγωγή της δραστηριότητάς τους σάν συνεταιρών ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής».

Θά πρέπει έτσι οι εργαζόμενοι, στην άσκηση αυτού του ρόλου τους, να μην έπεκταθούν στο σύνολο της διαχείρισης της επιχείρησης αλλά 1) να περιοριστούν στο επίπεδο της επιχείρησης, σε αυτό που είναι αναγκαίο για τη δημιουργία σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής, 2) να έπεκτείνουν αυτό το ρόλο έξω από την επιχείρηση και 3) να χρησιμοποίησουν το Κράτος για την καλύτερη διεκπεραίωση αυτού του ρόλου τους, πράγμα που είναι δυνατό στο σοσιαλισμό.

35. Ch. Bettelheim, *Problèmes théoriques et pratiques de la planification*, Paris, 1974, σ. 22.

36. M. Decalliot, όπ. παρ., σ. 292.

α) Ἡ ἔννοια τοῦ δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ βασικὴ ἀρχὴ τοῦ δημοκρατικοῦ προγραμματισμοῦ

Ἡ ἔννοια τοῦ δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ ἐφαρμοσμένη στὴν ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας σημαίνει συγκεντρωτικὴ διεύθυνση τῆς οἰκονομίας πού συνδυάζεται μετὰ μιὰ πλατὴ συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων. Πιὸ συγκεκριμένα, σημαίνει 1) τὴ δημοκρατικὴ ἐπεξεργασία κάθε ἀπόφασης σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα μετὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων, πού θὰ ἔχουν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα καὶ τὶς δυνατότητες γι' αὐτό, 2) τὴ λήψη τῆς ἀπόφασης σέ κάθε ἐπίπεδο μέχρι καὶ τὸ κεντρικόν, μετὰ τὴν ἔκφραση τῆς βούλησός, καὶ 3) τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐφαρμοστεῖ ἡ ἀπόφαση αὐτή.

Θὰ πρέπει ὁ δημοκρατικὸς συγκεντρωτισμὸς νὰ ληφθεῖ ὡς ὅλη ἡ ἀόριστη ἀλλά κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος πού δημιουργεῖ ὁ σοσιαλισμός. Ἔτσι, ἂν δεχτοῦμε ὅτι δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν ἀνταγωνιστικὲς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας στό σύνολό της καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῶν διαφορῶν συστατικῶν της—ἀνάμεσά τους καὶ τὸν ἐπὶ μέρους μονάδων παραγωγῆς—, θὰ πρέπει νὰ ἀποδεχτοῦμε τὶς ἀποφάσεις πού πάρθηκαν δημοκρατικὰ ἀπὸ τὰ διάφορα τμήματα καὶ πού ἀποσκοποῦν στὴν πρόοδο αὐτῶν τῶν ἰδίων παράλληλα μετὰ τὴν πρόοδο τοῦ συνόλου. Κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα, δὲν ὑπάρχει καμιά ἀντίθεση ἀνάμεσα στό συγκεντρωτισμὸ καὶ τὴ δημοκρατία.

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ δημοκρατικὸς συγκεντρωτισμὸς μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ μετὰ τὴν ὑπερσυγκεντρωτικὴ ἢ ἀντίθετα ἀτομικιστικὴ. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ πραγματικὸ κίνδυνο πού μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει ἀντίστοιχα ἢ στὴ μὴ ἀποτελεσματικότητα ὁλόκληρου τοῦ συστήματος ἢ στὴν ἐπιστροφὴ στίς καπιταλιστικὲς ἀντιθέσεις.

Ἐάν ὁ ἄνθρωπος καὶ οἱ ὑποκειμενικοὶ παράγοντες παίξουν ἀναμφισβήτητο ρόλο στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ, καθοριστικὸ ρόλο παίξουν οἱ οἰκονομικὲς συνθήκες καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων κάθε χώρας.

Τὸ ὅλο πρόβλημα καλύπτει τὴ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ συσσώρευση καὶ τὴν κατανάλωση καὶ τὶς προοπτικὲς κάθε χώρας νὰ καθορίσουν μιὰ ὀρισμένη ἀναλογία ἀνάμεσα στὴ συγκεντρωτικὴ καὶ τὴν ἀποκεντρωμένη πολὺπλευρὴ συσσώρευση.

Οἱ δύο αὐτὲς ἀναλογίαι ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐξαρτᾶται κατὰ πολὺ ἡ αὐτονομία τῶν μονάδων παραγωγῆς καθὼς καὶ οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ κέντρου, καθορίζονται ἀνάλογα μετὰ τὶς ἀνάγκες κάθε χώρας καὶ τὸ ἐπίπεδο τῆς οἰκονομικῆς τῆς ἀνάπτυξης.

Θὰ πρέπει νὰ δοῦμε ὅτι οἱ δύο αὐτὲς σχέσεις 1) συγκεντρωτικὴ συσσώρευση/πολὺπλευρὴ — συσσώρευση καὶ 2) συσσώρευση/κατανάλωση — ἐξ-

ελίσσονται πρὸς μιὰ κατεύθυνση ὑπὲρ τῆς πολὺμορφης συσσώρευσης καὶ τῆς κατανάλωσης, παράλληλα μετὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας. Μετὰ τὴν αὐτὴ τὴν πραγματικότητα, οἱ χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης εἶναι καλὰ προετοιμασμένες γιὰ μιὰ ἀρμονικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ. Μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικοποίησης τῆς παραγωγῆς ὁ συγκεντρωτισμὸς θὰ διευκολυνθεῖ. Ἐπίσης, μετὰ τὴν ἐπιστημονοτεχνικὴ πρόοδο καὶ τὸ ἐπίπεδο οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, μιὰ πολὺπλευρὴ συσσώρευση καὶ μιὰ ἀναπτυγμένη ἐσωτερικὴ κατανάλωση εἶναι δυνατόν. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου συστήματος νὰ ἀπαιτῆται γιὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα τὴν προώθηση τοῦ συγκεντρωτισμοῦ ἢ ἰσορροπία ὅμως μπορεῖ γρήγορα νὰ ἐπανεέλθει σὲ κανονικὲς συνθήκες ἀνάπτυξης, χωρὶς δηλαδὴ ἀπόπειρες ἀνατροπῆς τοῦ συστήματος.

Μετὰ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις θὰ μπορέσουμε σὲ γενικὲς γραμμὲς νὰ διαχωρίσουμε τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ κεντρικοῦ μηχανισμοῦ τοῦ προγραμματισμοῦ—στό ἐπίπεδο τοῦ κράτους—ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τμήματα καὶ ἰδιαίτερα τὶς ἐπιχειρήσεις. Ἔτσι, θὰ μπορέσουμε ν' ἀντιμετωπίσουμε πιὸ συγκεκριμένα τὴ συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων στὴ διαχείριση τῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἀρχικά θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ'ὄψη μας ὅτι ἡ κρατικοποίηση ἔχει βασικὰ διπλὸ σκοπὸ: 1) νὰ ἀφαιρέσει τὰ μέσα παραγωγῆς ἀπὸ τοὺς ἰδιώτες, καὶ αὐτὸ γιὰ λόγους ἰσότητος καὶ δικαιοσύνης, 2) νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς ὀργανωμένης στό σύνολό της οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ὅπου ὁ ἄνθρωπος γίνεται καθοριστικὸς παράγοντας ἀντὶ νὰ εἶναι ἀπλὸς θεατὴς μιᾶς «αὐθόρμητης ἰσορροπίας».

Κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες γίνεται φανερό ὅτι τὸ σχέδιο μπορεῖ νὰ πᾶρει τὴν τελικὴ του ὑποχρεωτικὴ μορφή μόνο στό ἐπίπεδο τῶν κεντρικῶν ὀργανισμῶν τοῦ κράτους, γιὰτὶ μόνο σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μιὰ ὁλοκληρωμένη ἀνάλυση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς προηγούμενης περιόδου, τὸν ὑπαρχουσὸν δυνατοῦσιν τῆς οἰκονομίας σὲ σχέση μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἔτσι, ἡ δημοκρατικὴ συμμετοχὴ βασίζεται:

1. Στὴν ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου καὶ τὴ συμμετοχὴ σ' αὐτὴν τῶν περιοχῶν, τῶν κλάδων δραστηριότητος, τῶν μονάδων παραγωγῆς, τῶν ὀργανώσεων καὶ τῶν ἀτόμων. Βασικὸ ρόλο παίξει ἐδῶ ἡ δημοκρατικὴ ἐκλογὴ τῶν ὑπευθύνων σὲ κάθε ἐπίπεδο, καὶ ἡ δημοκρατικὴ λειτουργία.
2. Στὴν αὐτονομία πού ἔχουν τὰ διάφορα στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ τεράστιου συνόλου νὰ καθορίζουν ἀπὸ μόνον τοὺς ὀρισμένους συγκεκριμένους ἰδιαιτέρους πλευρὰς τοῦ σχεδίου, καὶ τὶς μεθόδους τῆς καλύτερης διεκπεραίωσός του.

Σχετικὰ μετὰ τὸ πρῶτο σημεῖο καὶ σὲ γενικὲς

γραμμές, μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερα στάδια στην επεξεργασία του σχεδίου. Φυσικά, απ' τή μιὰ χώρα στην άλλη τόσο τὰ στοιχεία τῆς βάσης όσο και οἱ υπεύθυνοι ὀργανισμοὶ τῆς κορυφῆς θ' ἀλλάζουν ἀνάλογα μὲ τὴν οἰκονομικο-πολιτικὴ δομὴ κάθε χώρας. Σὲ μιὰ χώρα π.χ. μὲ περιφερειακὴ δομὴ, ὁ ρόλος τῶν περιοχῶν θὰ εἶναι πιὸ σημαντικὸς ἀπὸ ὅσο σὲ μιὰ συγκεντρωτικὴ χώρα.

Ἐνδεικτικά, μπορούμε ν' ἀναπαράστησουμε σὲ γενικὲς γραμμές τὸ κύκλωμα τῆς συμμετοχῆς μὲ τὸ ἀκόλουθο σχῆμα:

Διακρίνουμε τέσσερα στάδια μέχρι τὴ λήψη τῆς ἀπόφασης τοῦ τελικοῦ σχεδίου.

- (1) Καταγραφὴ πρὸς τὸ κέντρο τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς περιόδου πού πέρασε, τῶν πηγῶν καὶ δυνατοτήτων (ἐπίπεδο ἀνάπτυξης παραγωγικῶν δυνάμεων). Ἐπεξεργασία σχεδίου, πού καθορίζει τὸ γενικὸ προσανατολισμὸ ἀνάπτυξης τῆς χώρας, τὶς πῶ σημαντικὲς ἀναλογίες καὶ τοὺς ρυθμοὺς ἀνάπτυξης γιὰ τὴν ἐρχόμενη περίοδο.
- (2) Στροφή τοῦ σχεδίου πρὸς τὰ κατώτερα ἐπίπεδα. Πλατιά συζήτηση στὸ κάθε ἐπίπεδο μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν διαφόρων ὀργανώσεων.
- (3) Τὸ σχέδιο μετὰ τῆ συζήτησης διαμορφώνεται σὲ τελικὸ, ἀφοῦ ἀναπροσαρμοστὲι μὲ βάση τ' ἀποτελέσματα τῆς συζήτησης. Τὸ σχέδιο ψηφίζεται ἀπὸ τὸ νομοθετικὸ σῶμα.
- (4) Στρέφεται πάλι πρὸς τὴ βάση, ὅπου γίνεται ὑποχρεωτικὸ. Στὸ κάθε ἐπίπεδο γίνεται ἡ επεξεργασία τῶν μικρότερον σχεδίων. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκτέλεσης τοῦ σχεδίου γίνεται ἔλεγχος καὶ ἀναπροσαρμογὴ, γιὰ νὰ διατηρηθῇ ἡ γενικὴ ἰσορροπία μὲ βάση τ' ἀποτελέσματα τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς.

Ἔτσι, στὸ κάθε στάδιο επεξεργασίας τοῦ σχεδίου, ἡ συμμετοχὴ τῶν εργαζομένων σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα

ἀποκτὰ κεφαλαιώδη σημασία. Κι εἶναι φανερό ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ υπάρξει πραγματικὴ συμμετοχὴ στὸ ἐπίπεδο τῆς σύλληψης καὶ τῆς ἐκτέλεσης τῶν μερικότερων σχεδίων, ἂν οἱ εργαζόμενοι δὲν συμμετέχουν στὴν επεξεργασία τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς στὸ σύνολο τῆς. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ στάδιο κιόλας τῆς επεξεργασίας τοῦ κεντρικοῦ σχεδίου καταργοῦνται οἱ φραγμοὶ πού ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στὸν καθορισμὸ τῶν σκοπῶν καὶ σχεδίων τῶν ἰδιωτῶν ἰδιοκτητῶν τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ στοὺς σκοποὺς καὶ τὶς ἀνάγκες τῶν εργαζομένων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, συγκεντρωτισμὸς καὶ δημοκρατία συνδέονται καὶ ἀλληλοσυμπληρῶνται διαλεκτικὰ μὲ τὴν πιὸ πλατιά συμμετοχὴ. Ὁ συγκεντρωτισμὸς γίνεται δημοκρατικός.

Ἀναφορικὰ μὲ τὸ δεύτερο σημεῖο, δηλαδὴ τὴν αὐτονομία τῶν διαφόρων παραγωγικῶν μονάδων καὶ κατὰ συνέπεια τὴ μεγαλύτερη αὐτονομία καὶ συμμετοχὴ τῶν εργαζομένων, βλέπουμε ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ διαφοροὺς παράγοντες καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ὁ δημοκρατικὸς συγκεντρωτισμὸς συντελεῖ βασικὰ στὸν καθορισμὸ τῆς καλύτερης ἐφαρμογῆς τους παράλληλα μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ γενικότερου σχεδίου. Συνάμα, ἡ προσωπικὴ καὶ ἡ ὁμαδικὴ ἐργασία μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν τμήματα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας στὸ σύνολο τῆς.

Ἀρχικά, θὰ πρέπει νὰ διευκρινισθῇ τὸ προγραμματισμὸν οἰκονομία δὲν σημαίνει ὅτι ὅλες οἱ ἀποφάσεις θὰ λαμβάνονται ἀπὸ ἓνα μοναδικὸ κέντρο. Κάτι τέτοιο ἀποκλείεται πρακτικὰ, γιὰ εἶναι ἀδύνατο ἕνας κεντρικὸς ὀργανισμὸς ν' ἀποφασίζει καὶ γιὰ τὶς μικρότερες λεπτομέρειες πού ἀφοροῦν κάθε παραγωγικὴ μονάδα. Συνάμα, δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῇ προγραμματισμὸς ἂν οἱ ἀποφάσεις πού ἀφοροῦν τὸ σύνολο τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι συντονισμένες καὶ δὲν λαμβάνονται ἀπὸ ἓνα μοναδικὸ κέντρο. Σὲ τελευταία ἀνάληψη, τόσο ἡ αὐτονομία τῶν ἐπιχειρήσεων ὅσο καὶ οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ κέντρου πρέπει νὰ ἀποβλέπουν στὴ διατήρηση σοσιαλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα ποιοὶ δείχτες θὰ καθορίζονται ἀπὸ τὸ κέντρο καὶ ποιοὶ ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις:

Μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀρμοδιότητες τῶν κεντρικῶν ὀργανισμῶν προγραμματισμοῦ εἶναι ἀκριβὲς ὁ καθορισμὸς τῶν δυὸ αὐτῶν ὁμάδων δεικτῶν. Εἶναι λογικὸ ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἀντὶς ὁμάδες δεικτῶν νὰ καθορίζεται ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ καὶ τὶς ἰδιόμορφες συνθήκες, μὲ κριτήριό τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ συστήματος προγραμματισμοῦ στὸ σύνολο τοῦ.

Ἀφοῦ σκοπὸς τῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῶν συνεχῶς αὐξανόμενων ἀναγκῶν τῶν εργαζομένων, πρώτη ἐπιδίωξη πρέπει νὰ εἶναι ὁ καθορισμὸς αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν. Ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη, δὲν εἶναι πιά καθοριστικὸ τὸ ζεῦγος κέρδος-προσα-

νατολισμός τῆς ζήτησης ἀλλὰ τὸ ζεῦγος οἰκονομία ἐργασίας—καλύτερη χρησιμοποίηση τῶν πηγῶν γιὰ τίς ἀνάγκες πού πρέπει νὰ ικανοποιηθοῦν.

Σέ γενικές γραμμές, ὅσον ἀφορᾷ τίς συλλογικές ἀνάγκες τὸ προγραμματισμένο σύστημα εἶναι πολὺ πρὸ ἁρμόδιον γιὰ νὰ τίς ικανοποιήσει, ὅσον ἀφορᾷ τίς ἀτομικές ἀνάγκες, ὁ καθορισμός τῶν τιμῶν μέ βάση τὸ νόμο τῆς ἀξίας καί μιάς ἀγορᾶς πού θὰ ἐπιτρέψει τὴν καλύτερη δυνατὴ προσέγγιση ἀνάμεσα στίς πραγματικές ἀνάγκες καί τὴ ζήτηση. Αὐτὸ πού ἐνδιαφέρει εἶναι ὁ καθορισμός μιάς σωστῆς ἀναλογίας ἀνάμεσα στίς διαφορές δυνατοτήτες τῆς παραγωγῆς καί τίς προκαθορισμένες ἀνάγκες πού πρέπει νὰ ικανοποιηθοῦν. Ὁ ρόλος τοῦ κεντρικοῦ σχεδίου εἶναι νὰ καθορίζει τὴν παραγωγή τῶν πρὸ βασικῶν προϊόντων ἀφήνοντας τὰ υπόλοιπα στίς ἐπιχειρήσεις.

Ἔτσι, ὁ κεντρικὸς ὁργανισμὸς πρέπει νὰ καθορίσει:

- τὴν συσσώρευση πού ἀφορᾷ τὴν κοινωνία στὸ σύνολό τῆς,
- τίς ἀνάγκες τοῦ κέντρου, πού πρέπει νὰ ικανοποιηθοῦν ἀπὸ τίς ἐπιχειρήσεις,
- τὸν καθορισμὸ τῆς ὀργάνωσης τῶν μέσων παραγωγῆς καί τὴν ἐπιλογὴ τῶν ἐθνικῶν ἐπενδύσεων.

Ἀπὸ ἄλλη ἄποψη, τὸ κεντρικὸ σχέδιο πρέπει νὰ καθορίσει τὸ σύνολο τῶν μισθῶν γιὰ κάθε μονάδα παραγωγῆς, ἀφήνοντας στίς ἴδιες τὴν ἐσωτερικὴ διανομὴ, καθὼς κι ἓνα τμήμα τῶν συνολικῶν ποσῶν κατανάλωσης ἐκτός τῶν μισθῶν (συντάξεις, δαπάνες κοινωνικῆς, μορφωτικῆς κτλ.).

Ἡ κάθε μονάδα παραγωγῆς θὰ ἔχει στὴν ἁρμοδιότητά της τὸν καθορισμὸ τῶν ἐπὶ μέρους σχεδίων στὰ πλαίσια τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ κεντρικοῦ σχεδίου καί τοῦ καθορισμοῦ τῶν μεθόδων γιὰ τὴν διεκπεραίωσή τους.

Ἡ ἐπέμβαση τοῦ κεντρικοῦ ὁργανισμοῦ πρέπει νὰ ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ θέτει τίς μονάδες παραγωγῆς—πού βρίσκονται ἀντικειμενικά μέ διαφορετικὸ δυναμικὸ—στὸ ἴδιο ἐπίπεδο γιὰ νὰ γίνεи ἐτσι κατορθωτὴ ἡ ἰσότης τῶν ἐργαζομένων σ' αὐτές. Ὁ προσανατολισμός πρὸς αὐτὴ τὴν κατεῦθυνση πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμή πού μιά ἐπιχείρηση ὑπάρχει καί λειτουργεῖ, σημαίνει ὅτι εἶναι καί ἀπαραίτητὴ, ἀκόμα κι ἂν βρίσκεται σέ μειονεκτικὴ θέση σέ σχέση μ' ἄλλες μονάδες τοῦ ἴδιου κλάδου. Ἔτσι, ἡ ἐπέμβαση τοῦ κέντρου δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἄλλο νόημα παρὰ τὸ συντονισμὸ τῶν διαφορῶν ἐπὶ μέρους δεικτῶν πού καθορίζονται ἀπὸ κάθε μονάδα παραγωγῆς καθὼς καί τὸ συντονισμὸ τῶν ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα στίς ἐπιχειρήσεις.

β) Περιεχόμενο καί μορφές τῆς συμμετοχῆς σέ κάθε μονάδα παραγωγῆς

Θά πρέπει νὰ διακρίνουμε ἐδῶ δύο σκέλη τῆς συμμετοχῆς: τὴ συμμετοχὴ στὴν καθαυτὸ διαχει-

ριση καί τὴ συμμετοχὴ στ' ἀποτελέσματα τῆς παραγωγῆς ὅχι μέσῳ τῆς κεντρικῆς διανομῆς ἀλλ' ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴ μονάδα παραγωγῆς.

Ἐπίσης, θὰ πρέπει νὰ λάβουμε σοβαρὰ ὑπ' ὄψη μας, ἐκτός ἀπὸ τίς ἀλλαγές πού θίγουν ἄμεσα τοὺς σκοποὺς τῶν ἐπιχειρήσεων καί τῆς οἰκονομίας στὸ σύνολο τῆς συνταυτίζοντάς τους μέ τὰ συμφέροντα τῶν ἐργαζομένων, τίς νέες βάσεις πού δημιουργοῦνται γιὰ τοὺς ἐργαζόμενους, τὰ νέα τους δικαιώματα, τίς ὑλικές συνθήκες καί τὴ θέση τους στὴν ἐπιχείρηση πού μεταβάλλονται ριζικὰ μέ τὴν ἀλλαγὴ τῶν σχέσεων παραγωγῆς πού ἀποτελοῦν καθοριστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ συντελέσουν στὴν οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ τους στὰ δύο προαναφερόμενα σκέλη.

Συμμετοχὴ στὴ διαχείριση σημαίνει συμμετοχὴ στὴ λήψη τῆς ἀπόφασης μέ βάση μὴ ὁλοκληρωμένη πληροφόρηση, καί συνάμα συμμετοχὴ στὴν ἐκτέλεση τῆς ἴδιας αὐτῆς ἀπόφασης στὰ πλαίσια σχετικῆς αὐτονομίας καί αὐτοελέγχου. Ἐξυπακούεται βέβαια ἡ δραστήρια συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων σ' ὅλα τὰ στάδια τῆς διαχειριστικῆς διαδικασίας:

- ἀνάλυση τοῦ γενικοῦ δυναμικοῦ τῆς ἐπιχείρησης,
- καθορισμός τῶν πλάνων τῆς,
- ἐξέυρεση τῶν καλύτερων μέσων καί τρόπων γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν πού καθορίστηκαν,
- ἐλέγχος τῆς ἐκτέλεσης.

Εἶναι φυσικὸ διάφοροι εἰδικοὶ νὰ παίρνουν μέρος σ' αὐτὴ τὴ διαχείριση, κι αὐτὸ σ' ἓνα βαθμὸ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ πολλοὺς τομεῖς. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού οἱ ἐργαζόμενοι διαθέτουν τὰ ἀπαραίτητα μέσα γιὰ νὰ ἀποφασίζουν καί πού οἱ εἰδικοὶ βρίσκονται στὴ διάθεση τῶν ἐργαζομένων, εἶναι δυνατό οἱ εἰδικοὶ αὐτοὶ νὰ ἐνεργοῦν λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τίς ὁδηγίες τοῦ συνόλου τῶν ἐργαζομένων καί νὰ ταυτίζουν τὸ συμφέρον τους μέ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου.

Ἀπὸ γενικότερη θεωρητικὴ σκοπιὰ ἡ ἐφαρμογὴ καί ἡ ἐκταση τῆς συμμετοχῆς μέ τὴ βοήθεια τῆς ὑλικῆς παραίτησης, ἄσχετα ἀπὸ τίς μορφές πού αὐτὴ μπορεῖ νὰ πάρει, εἶναι πρόβλημα πού πρέπει ν' ἀντιμετωπιεῖται. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει εἶναι ἂν ἡ συνειδητοποίηση καί μόνον τῶν ἐργαζομένου θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἀρκέσει, ἂν στὸν ἴδιο βαθμὸ ἡ κοινωνία μπορεῖ πάντα ν' ἀνατρεχέι στὴν ὑλικὴ παρότρυνση. Φυσικά, γιὰ κάθε χώρα ὑπάρχουν ὀρισμένες ἀναλογίες, πού θὰ πρέπει νὰ τηρηθοῦν στὴν κάθε ἱστορικὴ περίοδο. Πιστεύουμε ὅμως πὼς σέ γενικές γραμμές μποροῦν νὰ χαράξουμε τὴ βασικὴ τάση τῆς σχέσης συνειδητοποίηση/ὕλικη παραίτηση, τόσο γιὰ τίς σοσιαλιστικές ὥρες ὅσο καί γιὰ τίς καπιταλιστικές.

Ἔτσι, στίς σοσιαλιστικές ὥρες καί ἰδιαίτερα στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση, στὰ πρῶτα χρόνια τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας ὑπῆρχε ἀπὸ τὴ μιά πλευρὰ ὁ ἐπαναστατικὸς ἐνθουσιασμὸς, πού συνδεόταν μέ τίς συνθήκες μέ τίς ὁποῖες πῆρε τὴν ἐξουσία ἡ ἐργατικὴ

τάξη, κι από την άλλη ή αναγκαioτητα της συγκεντρωτικής συσσώρευσης που ήταν απαραίτητη για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού εκείνη την περίοδο. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, όπου ο πρώτος παράγοντας μπορούσε ως ένα βαθμό να αναπληρώσει την υλική παραίτηση κι ο δεύτερος να μειώσει τις δυνατότητες μεγαλύτερης αυτονομίας των επιχειρήσεων, ύπηρχε μία γενική κατάσταση δυσμενής για την άμεση σύνδεση του αποτελέσματος της παραγωγής με την υλική παραίτηση στο επίπεδο της μονάδας παραγωγής, κι αυτό δεν είναι άμεσα απαραίτητο στοιχείο για την καλή πορεία της οικονομίας. Στην εποχή μας, οι συνθήκες είναι διαφορετικές και οι μεταρρυθμίσεις που έγιναν και γίνονται στις σοσιαλιστικές χώρες ενισχύουν την άποψή μας.

Απ' τη μία πλευρά ο «ρομαντικός» ένθουσιασμός των χρόνων της επανάστασης μειώθηκε κι αντικαταστάθηκε από τη δημιουργία μιάς νέας λογικής και μιάς νέας συνειδήσης που, αν και βρίσκεται σ' ανοδική εξέλιξη, δεν έχει ακόμα καταλήξει κάπου, από την άλλη πλευρά η ανάπτυξη των παραγωγικών δυναμικών των χωρών αυτών, η σταθεροποίηση του καθεστώτος τους, η επίλυση βασικών οικονομικών προβλημάτων, επιτρέπουν την προοδευτική μετάβαση για όρισμένους τομείς σε μία άποκεντρωμένη συσσώρευση και μία μεγαλύτερη αυτονομία των μονάδων παραγωγής. Έτσι, ο συνδυασμός της ήθικης παραίτησης, της υλικής παρότρυνσης και της συμμετοχής παίρνουν νέες μορφές προσαρμοσμένες στην πραγματικότητα.

Η κατάσταση είναι έντελως διαφορετική όσον αφορά τις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες. Τό επίπεδο ανάπτυξής τους είναι τέτοιο, ώστε η σχετική αυτονομία των παραγωγικών μονάδων και η άποκεντρωμένη συσσώρευση να είναι άμεσα πραγματοποιήσιμες. Συνάμα, η επαναστατική συνείδηση στις χώρες αυτές δεν μπορεί να είναι ή ίδια με αυτή των εργαζομένων στις σοσιαλιστικές. Έτσι, η υλική παρότρυνση μπορεί και πρέπει να παίζει σοβαρό ρόλο από την άρχη της μελλοντικής επίβολής του σοσιαλισμού, σε συνδυασμό πάντα με τις ήθικες παραινήσεις που στηριζόμενες σε υλική βάση δεν μπορεί παρά να βρεθούν ενισχυμένες.

Συνάμα, διάφορες επί μέρους αποφάσεις λαμβάνονται απ' ευθείας από τους εργαζομένους κάθε επιχείρησης, όπως π.χ. οι ακόλουθες:

- ο καθορισμός του αριθμού των εργαζομένων που χρειάζονται για την πραγματοποίηση του σχεδίου,
- η παραγωγικότητα της εργασίας σε σχέση με την έντασή της,
- ό,τι έχει σχέση με τον τομέα της κοινωνικής διαχείρισης, όπως, γόν παράδειγμα, η διαχείριση των διαφόρων κοινωνικών ταμείων, η ασφάλεια και υγιεινή της επιχείρησης, οι συνθήκες εργασίας κτλ.

Η σύνδεση μισθού-εργασίας είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες της συμμετοχής που επιδρά αποτελεσματικά στην παραγωγή, κι αυτό άσχετα από τις μορφές που μπορεί να πάρει, λ.χ. πρίμ, ταμείο μισθών, υλική παρότρυνση κτλ. Αυτή η σύνδεση όχι μόνο άπλωζε αρμόζει στο σοσιαλισμό άλλ' αποτελεί πρακτική εφαρμογή της βασικής του αρχής: «στόν καθέναν ανάλογα με την εργασία του». Η σύνδεση αυτή σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να διαχωρίζεται από τη θέση που έχουν οι εργαζόμενοι στην κοινωνία, κι έτσι θά τους ενισχύει στην έκτέλεση της εργασίας τους.

Είναι επίσης αναγκαίο ο δεσμός αυτός ανάμεσα στα αποτελέσματα της παραγωγής και την αύξηση των διαφόρων ταμείων παραίτησης να είναι όσο το δυνατό πιο άπλος και πιο άμεσος. Θά ήταν έτσι προτιμότερο να συνδεθούν άμεσα τὰ διάφορα ταμεία παρότρυνσης με τ'αποτελέσματα της διαχείρισης κι όχι με τό ταμείο μισθοδότησης κάθε επιχείρησης που είναι όπωσδήποτε προκαθορισμένο. Η μορφή αυτή συνδέει έτσι τη συμμετοχή στη διαχείριση με την παραίτηση και μπορεί να συμβάλει θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας. Συνάμα, με την ατομική μορφή παραίτησης θά πρέπει να συνυπάρχει και μία συλλογική μορφή για την επίδραση του συνόλου ή μέρους των εργαζομένων της παραγωγικής μονάδας στ' αποτελέσματα της διαχείρισης. Γίνεται φανερό πώς πρέπει να ληφθεί υπ' όψη ή ιδιόμορφη θέση κάθε επιχείρησης αναφορικά, π.χ., με τό σταθερό κεφάλαιο της σε σχέση με τό μεταβλητό, τη θέση της στην αγορά κτλ. με τη χρησιμοποίηση δεικτών ειδικού βάρους που θά λύνουν τις δυσκολίες που προκύπτουν από τις ανισότητες ανάμεσα στις επιχειρήσεις.

Η παραίτηση σ'ατομικό και συλλογικό επίπεδο αποτελεί έναν απ'τους σημαντικούς κρίκους της άλυσίδας, που συνδέει την υλική παρότρυνση με την ήθικη παραίτηση και συμβάλλει στη δημιουργία μιάς κοινωνικής ήθικης που σιγά σιγά επιβάλλεται στις ατομικιστικές τάσεις. Συνάμα, συντελεί στην πρόοδο της κοινωνίας στο σύνολό της. Ένας διαφορετικός προσανατολισμός θά μπορούσε να γεννήσει αντίθεσεις ανάμεσα στην κοινωνική μορφή της ιδιοκτησίας και την ατομική μορφή της παραίτησης, που θά οδηγούσαν στην ανάπτυξη άρνητικών τάσεων για την κοινωνική πρόοδο. Η συλλογική υλική παρότρυνση βρίσκει την έκφραση της στη διαχείριση από μέρους των εργαζομένων των ποσών της συσσώρευσης που έρχονται στην επιχείρηση. Συμπεριλαμβάνει έτσι τό σύνολο των δημιουργημάτων και τη λειτουργία των τομέων που έχουν σχέση με τη ζωή των εργαζομένων έξω από την επιχείρηση (πολιτιστικό, ψυχαγωγικό, κατοικία κτλ.), και παράλληλα τη χρησιμοποίηση αυτών των «ποσών» μέσα στην ίδια την επιχείρηση για επενδύσεις, αύξηση της παραγωγικότητας, βελτίωση των συν-

θηκῶν ἐργασίας κτλ. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ ἐργαζόμενοι θὰ μποροῦν νὰ καθορίζουν τὴ διανομὴ ἀνάμεσα στὰ διάφορα ταμεία, πού σέ γενικὲς γραμμὲς μποροῦν νὰ περιλαμβάνουν τρία μεγάλα σύνολα:

α) τὸ ποσό πού ἐπανερχεῖται στὴν ἐπιχείρηση γιὰ τὴν καλύτερη λειτουργία της καὶ τὴν ἀνάπτυξή της,
β) τὸ ταμεῖο τῶν ὁμάδων τῶν ἐργαζομένων πού θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε κοινωνικὸ ταμεῖο,
γ) τὸ ταμεῖο τῆς ἀτομικῆς ὑλικῆς παρότρυνσης, πού θὰ γίνεται ἀτομικὴ ἀφοῦ προηγουμένως διαμοιρα-

στεῖ στίς διάφορες ὁμάδες ἐργασίας πού ὑπάρχουν στὴν ἐπιχείρηση.

Ἔτσι, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ στοὺς καρπούς τῆς παραγωγῆς ἐπανερχόμαστε διὰ μέσου τοῦ πρώτου συνόλου στὴ συμμετοχὴ τῆς καθαυτοῦ διαχείρισης τῆς παραγωγῆς, πράγμα πού προβάλλει καὶ μ' ἓνα ἄλλο τρόπο τὴν ἀλληλοσύνδεση τῶν δύο ὁρῶν τοῦ ἀρχικοῦ μας ζεύγους: συμμετοχὴ στὴ διαχείριση τῆς παραγωγῆς καὶ συμμετοχὴ στ' ἀποτελέσματα της.